Українські військові формування XX століття

Організація, уніформа, символіка

Українська Повстанча Армія

Сергій Музичук
Ігор Марчук

Однострій

Видання здійснено за сприяння:

Голови Рівненської обласної державної адміністрації
п. В.Червонія

Голови Рівненської обласної організації
Української Народної Партії народного депутата України
п. С.Олексіюка

<u>Шановні читачі!</u>

Книга С.Музичука та І.Марчука "Українська Повстанча Армія" започатковує цікавий та вкрай необхідний цикл видань, присвячених історії створення, уніформі та відзнакам українських збройних формацій минулого століття.

Серед великої кількості діаспорної наукової та мемуарної літератури з військової історії практично не було подібних спеціалізованих робіт. Протягом чотирнадцяти років існування Незалежної України недостатньо уваги цій темі приділяли і наші видавці. Тому хочу привітати всіх нас з появою першої книги унікальної за змістом та багатством оформлення серії "Українські військові формування XX століття: організація, уніформа, символіка", томи якої згодом, маю надію, заповнять цю помітну

Сподіваюся, що видання циклу будуть корисними для закладів освіти, культури та науки, зможуть стати базовим матеріалом для вивчення історії українських Визвольних змагань.

В.Червоній

Українські військові формування XX століття

Організація, уніформа, символіка

Українська Повстанча Армія

Сергій Музичук Ігор Марчук

Бібліотека журналу «Однострій»

Рівне 2006

УДК 94 (457.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 624
М 895

Автори висловлюють щиру подяку

к.і.н Г.Бухалу, дослідникам та колекціонерам В.Манзуренку, О.І.Мельнику, О.Ф.Мельнику, Є.Пінаку, О.Тищенку, працівникам Архіву ОУН у Києві, Рівненського та Костопільського краєзнавчих музеїв

за допомогу у виданні книги

Особлива подяка п. С.М.Сахарчуку

М 895

Сергій Музичук, Ігор Марчук

Українська Повстанча Армія. - Рівне, 2006. - 56 ст., кольорові ілюстрації.
Бібліотека журналу «Однострій». Серія «Українські військові формування XX століття.Організація, уніформа, символіка».

Художник Генадій Юр'єв

ISBN 966-7643-71-9

Книга у науково - популярній формі розповідає про передумови, історію створення, структуру, бойові дії, озброєння, уніформу, символіку та нагороди Української Повстанчої Армії - найвідомішої нерегулярної революційної формації XX століття, створеної у роки Другої Світової війни, яка вела збройну боротьбу за здобуття Незалежної Української Держави протягом 1940-х-1950-х рр.

Видання вирізняється історичною достовірністю, об'єктивністю підходу до описаних подій, новизною та повнотою залучених документів, містить кольорові ілюстрації, унікальні документи та фотографії, багато з яких публікуються вперше.

Також вперше серед багатьох існуючих видань, присвячених УПА, у книзі розглянуто питання уніформи та військової символіки УПА, що дає довідковий матеріал спеціалістам-історикам, мистецтвознавцям, сценографам, художникам-реставраторам, колекціонерам та членам військово-історичних клубів.

ISBN 966-7643-71-9

УДК 94 (457.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 624

© Музичук С., текст
© Марчук І., текст
© Юр'єв Г., ілюстрації

НЕПЕРЕМОЖНА АРМІЯ НЕСКОРЕНОГО НАРОДУ

Після поразки визвольних змагань у 1918-1920 рр. українські збройні сили припинили своє існування, але військовики - українці не відкинули ідею збройної боротьби за власну державу. Вояки армії Української Народної Республіки, інтерновані у Польщі, у складі відділів під назвою «Українська Повстанча Армія», вирушили у похід на територію радянської України, щоб підняти там повстання проти більшовицького режиму. 359 вояків та старшин - учасників походу було розстріляно більшовиками під с. Базар на Житомирщині.

Через кілька днів після трагедії під Базаром на Волині в Овруцькому повіті, який був під більшовицькою окупацією, створюється Волинська Повстанча Армія (зокрема в с. Дідьковичі цього ж повіту). Не дивлячись на те, що й цей збройний виступ українських патріотів у 1921-1922 рр. зазнав поразки і майже всі його учасники загинули, але боротьба продовжувалась.

У 1920 р. на західно-українських землях, які відійшли до Польщі, було створено нелегальну Українську Військову Організацію (УВО) під керівництвом полковника Є.Коновальця. УВО готувала нові бойові кадри та у підпіллі продовжувала боротьбу проти окупантів. Ланки організації активно діяли по всій Західній Україні. У 1929 р. УВО перетворюється у військово-політичну партію під назвою Організація Українських Націоналістів (ОУН) під керівництвом того ж Є.Коновальця. Центром цієї організації стала Прага. ОУН посилила акти терору та саботажу проти польської окупаційної влади у Галичині та на Волині.

Під впливом жахливих подій у Центральній та Східній Україні 1930-х рр., зокрема організованого більшовицькою партією голодомору, стався ідейний переворот у свідомості українського суспільства на Волині, Поліссі, Холмщині і Підляшші. У 1932 р. під впливом колишніх вояків армії УНР на рівненському Поліссі було засновано революційну підпільну організацію «Українське Національне Відродження», керовану Т.Боровцем, уродженцем с. Бистричі на Березнівщині. Її метою була загально-просвітня акція серед населення, активна боротьба проти комуністичної партії та польської реакції, підготовка молоді у мілітарному дусі тощо.

З початком Другої Світової війни та з приходом на західно-українські землі Червоної армії (ЧА) у 1939 р. легальні українські політичні партії та об'єднання самоліквідувалися. Продовжувала діяти лише ОУН.

Вже у перші дні більшовицької окупації розпочалися масові арешти української інтелігенції, робітників та селян - «ворогів народу». У 1939-41 рр. із Західної України було вивезено більше як 1,5 мільйона чоловік. Багато українських патріотів рятувалося втечею на окуповану німцями територію Холмщини, Підляшшя, Грубешівщини. Зрозуміло, що в таких умовах населення західно-українських земель почало різко негативно ставитись до червоних «визволителів». Назрівав збройний спротив.

1 серпня 1940 р., використовуючи канали УНВ, для організації збройної підпільної сили «Поліська Січ» радянсько-німецький кордон перейшов Т.Боровець. Перший її постій знаходився у м.Олевську Житомирської області. Основним завданням УПА «Поліська Січ» було утримання громадського порядку та очищення від залишків Червоної армії території у трикутнику Коростень-Пінськ-Мозир. Адже багнисто-лісові терени Полісся німецька армія обійшла, і вже коли Київ та Смоленськ були зайняті нею, то в Пінську, Мозирі, Сарнах та Коростені в укріпленнях «лінії Сталіна», спорудженої у передвоєнні роки вздовж радянсько-польського кордону, знаходилися значна кількість чекістів та солдатів ЧА. Вони жорстоко тероризували українське та білоруське населення за «зраду». Проте, до листопада 1941 р. Поліська улоговина була повністю очищена від залишків більшовицьких військ. У цій акції, крім вояків «Поліської Січі», брали участь члени «Білоруської Самооборони».

Другий постій штабу «Поліської Січі», перейменованої з грудня 1941 р. на Українську Повстанчу Армію, перебував у Людвиполі (нині с.Соснове Березнівського р-ну). З 20.07.1943 р. це військове формування виступало під назвою Українська народна революційна армія».

У роки Другої Світової війни діяли також й інші українські військові формування: Фронт Української Революції командира Яворенка, військові відділи ОУН А.Мельника та ОУН С.Бандери, Українська Народна Самооборона (у Галичині).

Перші відділи УПА було організовано С.Качинським - «Остапом», військовим референтом Крайового Проводу ОУН (б) у жовтні 1942 р. на

Костопільщині. Перший бій з гітлерівцями провів відділ під командуванням Г.Перегійняка - «Довбешки», «Коробки» 7 лютого 1943 р. за смт. Володимерець. Потім були бої з німцями біля Висоцька (22 лютого 1943 р.), у якому загинув «Коробка», і бій за склад зброї в Оржеві під Рівним, який був останнім для «Остапа» (11 березня 1943 р.). У лютому 1943 р., крім вказаних відділів, на території Волині та Полісся діють нові сотні. У березні 1943 р. до УПА переходить багато станиць української допоміжної поліції, через що згадані сотні перетворюються на курені. Утворюються й нові сотні та курені, які входять до складу УПА-Північ, головним командиром якої стає Д.Клячківський («Клим Савур»).

У березні-квітні 1943 р. у с. Антонівцях Кременецького повіту було також організовано загін командира «Хрона» (М.Недведського), підпорядкований ОУН полковника А.Мельника. Кадри цього формування рекрутувалися з Кременецького та Дубнівського повітів. Початковою акцією відділу було звільнення в'язнів з тюрми м. Дубно, а перший бій з німецькою жандармерією відбувся в Білогородському лісі.

Існувало ще кілька мельниківських загонів: один - на Чернігівщині, інший - у південній Кременеччині (командира «Блакитного»), на Володимирщині - відділ поручника «Білого», а на Рівненщині - загін поручника О.Яценюка - «Волинця».

У другій половині 1943 р. на Волинь стали прибувати більшовицькі партизанські формування під командуванням Ковпака, Федорова, Бегми, Сабурова та ін. Активізували свою діяльність і прорадянські польські партизанські формування під командуванням Сатановського, Куницького, Собесяка, пролондонська Армія Крайова.

Особливо важким для УПА видалося літо 1943 р., коли їй доводилося вести нерівні бої з німцями і з перерахованими вище більшовицькими формуваннями. У цих, здавалося б протилежних за своїми поглядами, збройних формувань мета була єдина - розгромити загони УПА.

У червні-вересні 1943 р. під командуванням генерала німецької поліції фон дем Баха (Е.Залевського) для знищення УПА було проведено операцію, в якій брало участь близько 10 тис. німецьких та польських поліцаїв і жандармів. Однак, вона не дала бажаних результатів незважаючи на те, що були задіяні бронетехніка та літаки. УПА виходила з важких боїв переможницею: моральний дух її вояків був на значно вищому рівні, до того ж велику допомогу українські вояки отримували від місцевого населення.

Велике значення для розгортання антибільшовицького та антигітлерівського руху мала Конференція поневолених народів Східної Європи та Азії, яка відбулася 20-21 листопада 1943 р. у с.Будераж Здолбунівського р-ну на віддалі 50 км. від столиці рейхскомісаріату «Україна» - м. Рівного. Виконуючи її рішення, загони УПА у 1943-1944 рр. розширили свою бойову діяльність і поза межі Волині. Так, у червні 1943 р. під назвою Українська Народна Самооборона перші загони почали утворюватись у Галичині та в Карпатах. Влітку того ж року один з відділів УПА з Волині вирушив у рейд на північно-східні українські землі, де провів кілька боїв з німцями та радянськими партизанами.

Навесні 1944 р. відбулися перші великі збройні сутички УПА з військами НКВД, наприклад, неподалік с.Гурби тодішнього Мізоцького р-ну на Рівненщині. На початку 1946 р. для ліквідації повстанчого руху в західні області України було перекинуто регулярні частини радянської армії, прикордонні та внутрішні війська, посилені загонами МДБ з танками, артилерією та авіацією (за офіційними даними - 585 тис. чоловік). За шість місяців відбулося понад 1,5 тис. боїв, у яких втрати УПА склали 5000 вояків, а радянських військ - 15000.

Більшовицьким карателям не вдалося розгромити формування УПА. Вона продовжувала нерівну боротьбу, але після загибелі 5 березня 1950 р. Головнокомандувача ген.-хор. Р.Шухевича УПА як єдина військова формація припинила своє існування. Проте, окремі боївки, що продовжували зберігати боєздатність, і надалі вели обмежені бойові дії і були ліквідовані лише наприкінці 1950-х років.

Колишні вояки УПА, перебуваючи у більшовицькому засланні в Сибіру, або проживаючи у зарубіжних країнах (Канаді, США, Німеччині, Великобританії та ін.) ніколи не забували присяги, яку давали при вступі в українські збройні сили в 40-50-х роках. Вони робили все можливе, щоб прискорити здійснення заповітної мрії нашого українського народу - здобути Україні незалежність- і ця їх мрія збувається в наші дні.

Честь і хвала їм, патріотам України!

Гурій Бухало,
в.о. професора кафедри українознавства
Рівненського інституту слов'янознавства,
кандидат історичних наук.

Українська Повстанча Армія

Вступ

Організація Українських Націоналістів, створена у 1929 р., постійно проводила військово-вишкільну роботу серед своїх членів і прихильників. Значною мірою вона активізувалася у 1940 р., коли керівництво націоналістів - Революційний Провід (РП) - розпочало підготовку зі створення майбутньої національної армії, яка мала б взяти участь у війні Німеччини проти Радянського Союзу - війні, що давала шанс відновити незалежну Українську Державу. Було проведено облік військових фахівців, організовано вищі військові курси для старшин, старшинські та підстаршинські вишколи, нелегальні табори для навчання військовій справі української молоді тощо.

Згідно із планами керівництва ОУН бандерівців - ОУН (б) - збройна боротьба українського народу повинна була розгорнутися у формі всенародного антирадянського повстання, піднятого спеціально організованими на території УРСР підпільними повстанськими групами. Для них у травні 1941 р. була розроблена таємна інструкція під загальною назвою "Боротьба й діяльність ОУН під час війни". Крім іншого вона складалася також з розділів "Військові інструкції" та "Інструкції Служби безпеки". У "Військових інструкціях" давалися вказівки щодо створення, впорядкування структури і запровадження уніформи повстанських загонів та наголошувалося, що за обставин, при яких неможливо буде творити власну армію, підпільники повинні сформувати Народну міліцію (НМ), організація котрої була передбачена "Інструкціями Служби безпеки".

Після вторгнення німецької армії на територію СРСР у західних областях України, згідно з планами РП ОУН, були створені загони Української Національної Революційної Армії (УНРА), що об'єднували до 4 тисяч чоловік. Вони контролювали територію 11-ти районних центрів і десятки інших населених пунктів. Однак, німці вдалися до акцій роззброєння оунівських загонів і більшість їхніх членів перейшла до відділів НМ, які мали підтримувати порядок у містах та селах.

На правах міліції на Волині також діяло кілька військових центрів, створених за вказівкою ОУН у липні 1941 р., де українські юнаки отримували військові знання. Серед інших це були "Полк ім. Холодного Яру" у Рівному та "Відділ окремого призначення ім. Євгена Коновальця" у Луцьку. Крім того, у більшості районних центрів для військового вишколу молоді та виконання функцій самооборони було створено т.з. "Січі" - напіввійськові формування на зразок народного ополчення.

Ще у серпні 1940 р. на Рівненщину прибув Т.Боровець (псевдоніми "Гонта", "Тарас Бульба"), який за завданням еміграційного Уряду Української Народної Республіки (УНР) створив підпілля петлюрівського спрямування. Коли у кінці червня 1941 р. німецькі війська захопили частину Волині і Полісся, то, як випливає з документу під назвою "Повідомлення з окупованих східних областей ч. 55" від 21.05.1943 р., "напередодні окупації міста Сарни німецькими військами він (*тобто Тарас Боровець – прим. авт.*) з невеликою групою своїх прибічників, озброєний лише одним пістолетом, роззброїв більшовицьку міліцію у Сарнах і місто перейшло під його управління". 28 червня 1941 р. Т.Боровцем було створено групу повстанців, яка з кожним днем зростала за рахунок

Члени рівненської «Січі», літо 1941 р.
Ліворуч - невідомий. Праворуч - П.Демчук, в УПА - сотенний «Ворон», «Шинкар».
Січовики одягнені у пошиті за польським зразком однострої захисного кольору. Комір міліціонера ліворуч виготовлено з темно - синьої тканини. В обох на вилогах коміра жовті петлиці. Погони із захисної тканини обшиті жовтою стрічкою. Шапки - мазепинки також мають жовте облямування та жовту ромбовидну відзнаку
(фото з архіву О.Поліщука, публікується вперше).

Старшини та козаки «Полку ім. Холодного Яру». Рівне, осінь 1941 р. (фрагмент фото).
У цивільному одязі - С.Качинський - «Остап» - організатор перших відділів УПА у 1943 р. Знизу праворуч - Л.Ступницький - командир полку. Полковник Армії УНР, Шеф Військового Штабу УПА-Північ у 1943-1944 рр. Псевдонім - «Гончаренко», генерал - хорунжий УПА. Вояки одягнені в уніформу з українськими відзнаками. На мазепинках та пілотках - відзнаки тризуба та синьо - жовті прапорці.

Члени Дубровицької районної міліції (Рівненська обл.), 1941 р. На комірах саморобних одностроїв із нефарбованого селянського полотна нашито сині петлиці з жовтим облямуванням ***(фото з фондів Рівненського краєзнавчого музею)*****.**

добровольців і стала ядром "Української Повстанчої Армії "Поліська Січ" , що станом на середину листопада 1941 р., за різними оцінками, нараховувала від 1000 до 2000 вояків. Головним центром діяльності УПА "Поліська Січ" стало м. Олевськ Житомирської області, захоплене січовиками у серпні 1941 р. Там перебував штаб "Січі", підстаршинська школа та редакція газети "Гайдамака".

16 листопада 1941 р. під час наради старшин "Поліської Січі" її командир отаман "Тарас Бульба" отримав військове звання "генерал - хорунжий". Тоді ж до м. Олевська дісталася німецька цивільна адміністрація. Згідно її розпорядження від 16.11.1941 р. військове формування УПА "Поліська Січ" було розпущено, а Т.Боровець і частина січовиків перейшли на нелегальне становище. Навесні 1942 р. з відділом вояків у кількості 300 чоловік отаман Т.Боровець - "Тарас Бульба" розпочав боротьбу з німцями.

У листопаді 1941 р. німецькою владою було також розформовано "Січі" та українські військові частини у Рівному та Луцьку, а проти керівництва та членів ОУН розпочалися широкомасштабні репресії. Все це змусило легалізований актив перейти у підпілля і розпочати антинімецьку діяльність.

Протягом 1941 р. окружні проводи (*керівництво*) ОУН збирали і переховували у надійних місцях зброю, амуніцію та одяг. Ці підпільні склади було використано вже влітку 1942 р., коли почали організовуватись самооборонні боївки. Восени того ж року кількість подібних відділів зросла настільки, що вже відкрито говорилось про підпільну українську армію. Причин для її створення було декілька:

Отаман Т.Боровець («Тарас Бульба») - організатор та командир УПА «Поліська Січ», серпень 1941 р. Одягнений у радянський польовий однострій з українськими відзнаками - жовто - синьою стрічкою на пілотці та пов'язкою з тризубом *(фото з фондів Архіву ОУН у Києві)*.

В.Кобринович - «Одноріг» - командир сотні, а згодом - куреня УПА. На фото 1941 р. він представлений в уніформі «Січі» у м. Костополі (Рівненська обл.). На пілотці та комірі мундира - жовто - сині прапорці. Спереду пілотки - відзнака з тризубом *(фото з фондів Костопільського краєзнавчого музею, публікується вперше)*.

по-перше - це посилення німецьких репресій на окупованих територіях; по-друге - прибуття у Західну Україну великих загонів радянських партизанів, діяльність яких спрямовувала німецькі каральні акції проти цивільного населення; по-третє - можливість шляхом масового повстання і розгортання збройної боротьби здобути Українську Самостійну Соборну Державу.

Та провід ОУН (б) на Північно - Західних Українських Землях (ПЗУЗ) ще вагався, чи розпо-чинати значні повстанські акції, а чи діяти тільки в напрямку самооборони. Свідченням тому є листівка "Партизанка і наше ставлення до неї" (жовтень 1942 р.), у якій бандерівці відмежовувалися від партизанських дій загонів УПА отамана "Тараса Бульби" - Боровця, вважаючи їх на той час недоцільними і навіть шкідливи-ми. В ОУН(б) не було вироблено остаточної позиції щодо нацистського окупаційного режиму. Не йшла мова і про відкриту збройну боротьбу. Автори документа висловили думку, що партизанський рух на терені України не є справою українського населення, яке не хоче бути знаряддям чужих сил, а інспірується радянським та польським підпіллям, щоб викликати масові репресії з боку німців. У листівці говорилося: "Партизани - це агенти Сталіна і Сікорського, які хотіли охороняти один - московське, другий - польське населення від німецької відплати. Вони хотіли, щоб якраз ми, українці, платили рахунки за прорахунки їхніх земляків. Саме завдяки політиці Росії і Польщі німці мають можливість вдаватися до масових репресій, спалення сіл, розстрілів цивільного населення".

Але рух спротиву зупинити вже було не можливо. До помсти закликали спалені українські села, замордовані селяни та робітники, ставлення окупантів до України як до колонії. Дійшло до того, що керівник рейхскомісаріату "Україна" Еріх Кох, наприклад, вирішив у Цуманському районі Волинської області відселити 15 сіл, а обезлюднене Цуманське лісництво зробити своїми мисливськими угіддями. Він не сподівався у цих лісах зустрітись з українськими партизанами, однак невдовзі Цумань було захоплено повстанцями.

У грудні 1942 р. в околиці м. Львова відбулася конференція військових референтів крайових проводів ОУН(б), учасники якої на чолі з Миколою Лебедем визначили напрямки збройної боротьби та уповноважили членів робочої групи (Василь Івахів - військовий референт ПЗУЗ (Волинь і Полісся); Михайло Медвідь - військовий референт Східно - Українських Земель (Наддніпрянщина); Лука Павлишин - військовий референт Західно - Українських Земель (Галичина і Закарпаття)) опрацювати проекти військових статутів та інструкції для створення бойових відділів, або ж так

Ліворуч: Головний Командир УПА Р.Шухевич - «Тур», Волинь, листопад 1943 р.

Праворуч: командир Військової Округи «Богун» УПА-Північ П.Олійник - «Еней», 1943 р.

"Сом" скликав нараду обласного та окружного активу ОУН(б), на якій обговорювалося питання про створення національних партизанських загонів. На нараді було вирішено наступне:

1. Визначити, скільки людей в кожній окрузі повинно влитись у ряди повстанчих відділів на випадок масового відкритого збройного виступу.

2. Визначити і розподілити по округах наявний командний склад.

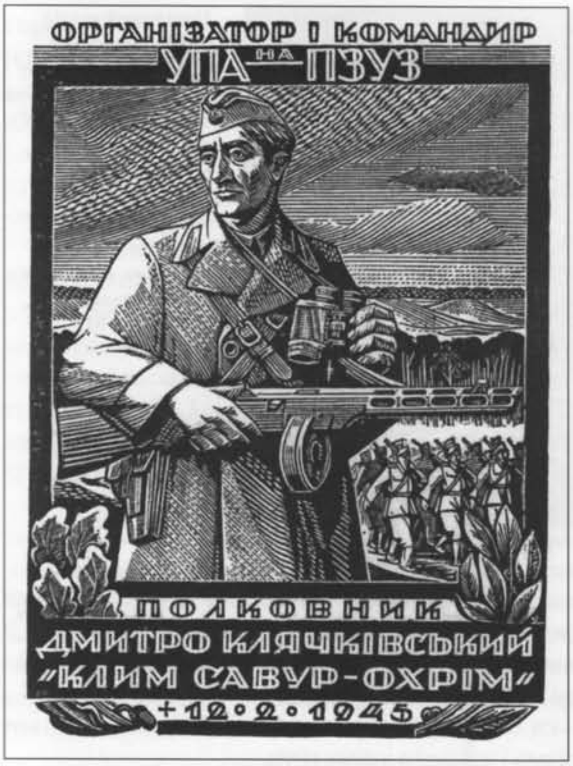
3. Розподілити запаси зброї за цим же принципом.

4.Суворо конспіративно провести на місцях військовий вишкіл з усіма, хто зголоситься у перші регулярні повстанчі відділи.

Навесні 1943 р. вже існували досить великі бандерівські військові формування. У районі м. Ковеля (Волинська обл.), наприклад, діяв загін чисельністю 450 чоловік під командуванням "Рудого", біля м. Луцька - курінь (300 чоловік) "Рубашенка", а також формування з меншою чисельністю під керівництвом "Сосенка", "Остапа" і "Славка". Було ще декілька центрів, де розпочався масовий повстанчий рух: у районі м. Кременця (нині - Тернопільської обл.) було створено загін "Крука"; сотні "Сталевого" і "Чорноморця" діяли в районі м. Здолбунова; а званої "партизанки". Про подібні наради керівництва ОУН (мельниківців) дослідники відомостей не мають. Ймовірно, що низові організації, контактуючи з рухом отамана "Тараса Бульби" і використовуючи перехід української поліції у підпілля, теж одночасно з ОУН(б) включились у протинімецьку збройну боротьбу. Обидва угруповання ОУН твердо вирішили стати на шлях збройної боротьби.

Початки організації УПА

Масовий виступ військових відділів ОУН (б) на Волині розпочався у лютому 1943 р. Тоді кілька відомих керівників ОУН(б) на Волині і Поліссі - Дмитро Клячківський - "Клим Савур", Василь Івахів - "Сом", Сергій Качинський - "Остап" і Микола Якимчук - "Олег", які проводили військову підготовку підпільників, вирішили створити перші загони. Планувалося "вивести в ліс" всю українську порядкову поліцію, охоронні батальйони й інші формування, що знаходилися на німецькій службі. Офіційний наказ - інструкцію Проводу ОУН(б) про організацію та розбудову військових відділів було розповсюджено на ПЗУЗ, очевидно, лише у лютому 1943 р. 15 лютого 1943 р. у с. Піддубцях Теремнівського району Волинської області Василь Івахів -

Дереворити Н.Хасевича.

ще раніше (22 січня 1943 р.) у важкодоступних районах Полісся сформувалася сотня УПА командира Г. Перегійняка - "Коробки", яка прийняла свій перший бій з німцями 7 лютого того ж року .

Для об'єднання всіх діючих військових загонів під однією назвою - "Українська Повстанча Армія", навесні 1943 р. відбулися переговори між представниками бандерівців, командирами мельниківських загонів та Т.Боровцем. Останній погодився на спільну назву, але, як і мельниківці, відмовився підпорядкуватися ОУН(б), що було обов'язковою умовою. Через кілька місяців його загони, а також військові відділи ОУН(м), силою були роззброєні та частково приєднані до УПА, що перебувала під керівництвом бандерівців. Т.Боровець відшукував інші можливості створення військових загонів, та через деякий час був заарештований німцями та відправлений у концтабір.

Навесні 1943 р. натиск загонів УПА був настільки могутнім, що німцям довелося у паніці залишати деякі районні центри, зазнаючи відчутних втрат. У квітні - травні з метою знищення з'єднань УПА німецьке командування провело першу антипартизанську операцію, яка завершилася безрезультатно.

Територія, що її опановували у постійній боротьбі з ворогами збройні сили українського національно - визвольного руху, швидко зростала. Німці втрачали контроль над ситуацією з кожним днем. У червні 1943 р. керівник

Референт СБ Крайового проводу ОУН «Москва» П.Ковальчук («Залісний», «Петро») (сидить ліворуч) та керівник цього проводу, колишній командир ВО «Заграва» УПА-Північ полковник І.Литвинчук - «Дубовий» (сидить праворуч). Стоять невідомі. Волинь, 1945 р.

Невідомий відділ УПА. Повстанці одягнені у німецьку польову уніформу та мундири охоронної поліції. Це одне з відомих нам фото, яке засвідчує використання вояками УПА захисних шоломів (у даному випадку німецьких М35).

рейхскомісаріату "Україна" Е. Кох у листі до рейхсміністра А. Розенберга стверджував, що північну частину генеральних округ Луцька і Житомира в основному опанували різні банди. Він писав: "...Мова йде про територію в 17400 квадратних кілометрів. Територія, що розташована ще далі на північ, практично також не в наших руках. У генеральній окрузі Житомир і в поліській частині генеральної округи Луцьк йдеться виключно про радянські банди. У південній частині Волині переважають українські національні банди з центрами у Костополі - Сарнах і Горохові - Кременці".

Німецькі війська ще двічі безуспішно намагалися очистити Волинь і Полісся від "банд УПА" у серпні - вересні і на початку листопада 1943 р. (так звана операція проти Головного Штабу УПА).

Структура та чисельність УПА

З архівних джерел випливає, що чітка структура УПА на Волині і Поліссі склалася лише у липні 1943 р. Три рої (відділення) об'єднувалися в чоту (взвод), три чоти- у сотню (роту), три сотні - у курінь (батальйон), три курені - у загін (полк), три загони - у групу (дивізію).

Тоді ж Волинь і Полісся були розділені на чотири Військові Округи (ВО): №1 - "Заграва" (північна частина Рівненської області), командир "Дубовий"; №2 - "Богун" (південна частина Рівненської області і Кременеччина), командир "Еней"; №3 - "Турів" (Волинська область), командир "Олег", а з вересня 1943 р. - "Рудий"; №4 - "Тютюнник" (Житомирська і частина Київської області), командир "Верещака". У кожній окрузі діяла одна група УПА.

Необхідно відзначити, що практично тільки у групі "Турів" підрозділи були побудовані за "трійковою системою": до її складу входило три загони і допоміжні підрозділи. Група "Заграва" на осінь 1943 р. мала у своєму складі шість неповних куренів (кожен по дві сотні), не об'єднаних у загони, а група "Тютюнник" - тільки один курінь і час від часу поповнювалася сотнями і чотами з інших груп.

Як правило, підрозділи УПА діяли у складі чот і сотень, рідше - куренів, досить рідко - цілими загонами. Тому чисельність груп значно відрізнялася. Наприклад, на жовтень - грудень 1943 р. група "Турів" мала у своєму складі не більше 3000 чоловік, а група "Тютюнник" - 400. Усього ж УПА-Північ (до складу якої увійшли зазначені вище чотири округи) нараховувала приблизно 8-10 тис. вояків і володіла значними мобілізаційними резервами.

Трохи інша ситуація склалася на території сучасних Львівської, Тернопільський, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей. Тільки влітку 1943 р. у цьому регіоні розпочалася організаційна праця з формування загонів Української Народної Самооборони (УНС), якою керував Олександр Луцький - "Андрієнко" під безпосереднім контролем Головнокомандувача УПА Романа Шухевича - "Тура".

Обставиною, яка стала своєрідним каталізатором створення перших збройних загонів УНС, був відомий рейд партизанського з'єднання Сидора Ковпака в Карпати. Це з'єднання було розбито німцями 4 - 6 серпня 1943 р., а довершили його розгром загони УНС.

Деякі автори стверджують, що перший наказ про створення УНС датується 15-м липня 1943 р. Вже до кінця серпня в Карпатах діяло чотири курені: "Чорні чорти", "Тигри", "Кривоніс - І", "Кривоніс - ІІ". Якщо у Львівській і Тернопільській областях створювалися тільки дрібні загони по 10 - 50 стрільців, то в Карпатських

горах облаштовувалися цілі навчальні табори, розраховані на 300 - 500 чоловік.

Спочатку загони УНС не вели активних бойових дій, а займалися підготовкою стрільців і старшин (офіцерів) до бойових операцій. Проводилися заняття з тактики, вивчалися різні види радянського, німецького, угорського озброєння, способи мінування тощо.

Серйозні бойові зіткнення УНС із німецькими військами почалися восени 1943 р. Невдачі німців у боях з УПА позитивно відобразилися на настроях місцевого населення, яке усіма силами намагалося допомогти у створенні народної армії. У грудні 1943 р. головний командир УПА Роман Шухевич вирішив ліквідувати назву УНС, а всі її загони підпорядкувати Головному Штабу УПА.

Одночасно всю армію було розділено на три територіальних об'єднання: Галичина і Закарпаття увійшли в зону дій так званої УПА-Захід, Волинь і Полісся - УПА-Північ, а територія Вінницької, Київської і Хмельницької областей стала театром дій новоствореної з частин групи "Богун" (що раніше входила до складу Північної групи УПА) УПА-Південь під командуванням Василя Кука - "Леміша".

Наступна реорганізація УПА відбулася восени 1944 р. після наради вищого керівництва ОУН(б) та УПА на території Тернопільської області. Саме там було обговорено найважливіші питання, що стосувалися зміни тактики і стратегії визвольної боротьби. Вони знайшли стисле відображення в інструкціях під загальною назвою "До Країв" від 15 листопада 1944 р. За цими інструкціями підпілля проводу ОУН ЗУЗ (Галичина) мало підпорядковуватись трьом крайовим проводам - Подільському, Карпатському і Львівському, а підпілля ПЗУЗ (Волинь і Полісся) мало бути розділене на два крайових проводи - Північно-західний і Північно-східний. Загалом проводу ОУН в Україні підпорядковувались два великі крайові проводи - Галичина і Волинь, а тим у свою чергу - п'ять малих крайових проводів, а також підпілля ОУН і відділи УПА, що діяли на етнічних українських землях у складі Польщі. Інструкції вимагали закріпитись на здобутих позиціях, підготуватись до подальшої тривалої боротьби, реорганізувати керівні ланки ОУН і УПА за новою схемою та скоротити кількість референтур. У питаннях щодо УПА прослідковувалась позиція підпорядкування армії керівництву ОУН. У кожному

Командування групи УПА «Богун» з гостями, с. Будераж Здолбунівського р-ну Рівненської обл., 1943 р. Зліва у нижньому ряду: шеф розвідвідділу А.Кисіль - «Немо», член Проводу ОУН О.Логуш - «Іванів», керівник угорської місії до УПА підполковник Ф.Мартон, комендант запілля УПА-Північ Р.Волошин - «Горбенко», командир Групи УПА П.Олійник- «Еней», керівник охорони делегації В.Процюк - «Кропива». Верхній ряд: заступник шефа розвідвідділу В.Коренюк- «Палій», господарчий референт УПА-Північ В.Мороз - «Зубатий», шеф військового штабу Групи УПА Д.Казван - «Черник».

Частина штабу Військової Округи УПА-Захід «Лисоня» з керівництвом ОУН Бережанської округи (Тернопільська обл.), весна 1944 р. У середньому ряду сидять зліва: військовий референт Бережанської округи «Гонта», шеф штабу ВО «Лисоня» В.Якубовський-«Бондаренко», окружний провідник Бережанської округи М.Хома-«Обух», референт пропаганди Бережанської округи М.Бартків, к-р сотні «Холодноярці» «Крук». У третьому ряду праворуч стоїть невідомий в уніформі підстаршини дивізії «Галичина».

крайовому проводі з'явилася посада військового референта ОУН, який одночасно командував відділами і штабами УПА на підпорядкованій йому території. Вимагалося також провести реорганізацію повстанчих відділів у бік мобільності, закріпити за ними конкретні райони бойових дій, підпорядкувати їх, окрім вищого військового керівництва, тереновим провідникам ОУН та перейти від регулярно - військової форми боротьби до партизансько - диверсійної.

Крім того, у 1944 - 1945 рр. кардинально змінилася сама структура армії. Волинь, що традиційно дотримувалася розподілу на ВО у 1943 - 1944 р., трансформувала свою територію в два Краї - "Москва" і "Одеса", у кожному з яких уже діяли так звані з'єднання груп УПА: у Краї "Москва" це було з'єднання "Завихост" чисельністю 1200 бійців, а у Краї "Одеса" (північна частина Рівненської та Житомирської областей) - з'єднання "Тютюнник" (800 бійців). Залишки УПА-Південь тоді, мабуть, були перепідпорядковані волинському керівництву УПА і кодувалися назвою "З'єднання груп "22" (загальна чисельність - 1500 чоловік). "Трійкова" система зберігалася, але з'являлися нові назви: "бригада" (раніше курінь), "відділ" (сотня), "підвідділ" (чота).

УПА-Захід спочатку складалася з шести Військових Округ, але незабаром діючих залишилося тільки чотири: ВО №2 "Буг", ВО №3 "Лисоня", ВО № 4 "Говерла" і ВО №6 "Сян", розділених на райони - "Тактичні Відтинки" (ТВ) (на Волині ТВ запроваджені не були). Наприклад, ВО "Говерла" складалася з шести ТВ з порядковими номерами 20 - 25. Кожною округою чи ТВ керував штаб, що мав такі відділи: І - оперативний, II - розвідувальний, III - навчальний, IV - персональний (кадровий), V - інтендантський, VI - виховний. Поступово керівництво частинами УПА концентрувалося в руках однієї людини - військового референта того чи іншого крайового проводу ОУН (організація мала подібну територіальну структуру, як і УПА).

У складі Проводу ОУН (іноді зустрічається назва "Центральний Провід") станом на 1945 р. залишалися Роман Шухевич - "Тур", організаційний референт Василь Кук-"Леміш", який мав контролювати діяльність підпілля на ПЗУЗ і СУЗ, військовий референт Олекса Гасин - "Лицар", референт служби безпеки Микола Арсенич - "Михайло" та керівник пропаганди Яків Бусел - "Київський". Також членами проводу вважалися Роман Кравчук - "Петро" і Дмитро Клячківський - "Клим Савур". Саме ці люди вирішували напрямки ідеологічної та збройної боротьби українського національно-визвольного руху на завершальному етапі Другої Світової війни.

З трьох вищезгаданих територіальних об'єднань УПА найбільш короткий період існувала УПА - Південь: із січня 1944 р. по 1945 р. (хоча в деяких звітах є інформація про дії останніх загонів цієї армії навесні - влітку 1946 р.). У жовтні 1945 р. було розпущено останні боєздатні частини УПА - Північ. Найдовше діяли підрозділи УПА - Захід, які базувалися у Карпатах. Останні з них були розбиті спеціальними загонами НКВС у 1948 р. Влітку 1949 р. діяло ще два невеликих загони (30-50 чоловік): один з них - сотня "Басейн" під командуванням хорунжого Василя Ґудзика - "Оріха" у Дрогобицькій області, другий - сотня "ім. Богуна" під командуванням поручника "Вихора" на Гуцульщині.

Це були залишки УПА, дії яких офіційно зареєстровані в різних документах і публікаціях. Те, що не вдалося зробити німецькій армії протягом 1943-1944 рр., вдалося Внутрішнім військам НКВС СРСР за допомогою чисельної переваги та агентури.

Єдиної думки щодо чисельного складу УПА серед науковців до сьогодні немає. Деякі автори стверджують, що вона нараховувала до 100 тис. чоловік. Насправді ця цифра завищена. Ймовірніше у 1944 р. чисельність УПА не перевищувала 25 - 30 тис. чоловік, а далі - поступово зменшувалася. Однак якщо підрахувати усіх тих, хто пройшов через її лави, то цифра виявилася б вдвічі більшою. Як не дивно, але саме радянські джерела наводять вражаючі цифри щодо чисельності УПА, які засвідчують колосальний розмах українського національно - визвольного руху. Так у довідці начальника Головного управління Внутрішніх військ НКВС СРСР комісара держбезпеки А. Леонтьєва зазначалося, що протягом 1944 р. і за перші чотири місяці 1945 р. було вбито 88562 вояки УПА, 91147 взято в полон, 39156 здалися самі, тобто разом втрати повстанців нараховували 218865 чоловік за майже півтора року.

Більш вражаючі цифри наводяться у довідці міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строкача: протягом 1944 - 1945 рр. було вбито 110835 учасників національно - визвольного руху, взято в полон 250676, здалися самі 114859., що разом становить 476360 чоловік. Зрозуміло, що в цю цифру входять не лише вояки УПА, а й усі ті, хто у той чи інший спосіб допомагав їй, тобто всі учасники українського Руху Опору.

Зліва направо: стрілець «Непопадний», хорунжий «Перебийніс», хорунжий «Хмара», УПА-Захід. Перший одягнений у радянську гімнастерку, інші- у саморобні однострої з сукна захисного кольору *(фото з фондів Держархіву СБУ)*.

Школи УПА

В УПА постійно відчувався брак кваліфікованих командних кадрів, особливо - середньої та вищої ланки. Тому постало питання про необхідість створенння кількох старшинських (офіцерських) шкіл. Перша з них - "Дружинники" - діяла на Костопільщині під командуванням поручника "Гориня" і мала у своєму складі близько 60 курсантів. Викладачами в ній були старшини колишньої армії УНР 1918 - 1920 рр., а також офіцери Червоної армії, що втекли з полону і виявили бажання влитися до лав УПА. Перший випуск цієї школи відбувся в грудні 1943 р. Паралельно з нею існувала і друга школа під командуванням поручника Ф.Польового - "Поля", що нараховувала у своєму складі вже повний бойовий курінь курсантів. З наближенням фронту до території Рівненської області школа була розформована, а весь командний склад перейшов у Карпати на територію групи УПА - Захід. Тут у лютому 1944 р. в якості старшинської школи був організований спеціальний курінь "Олені". Цією школою було

Командири та курсанти підстаршинської школи Групи УПА «Турів». Волинь, 1943 р.

здійснено два випуски: "Олені №1" (березень - липень 1944 р.) і "Олені №2" (липень - жовтень 1944 р.).

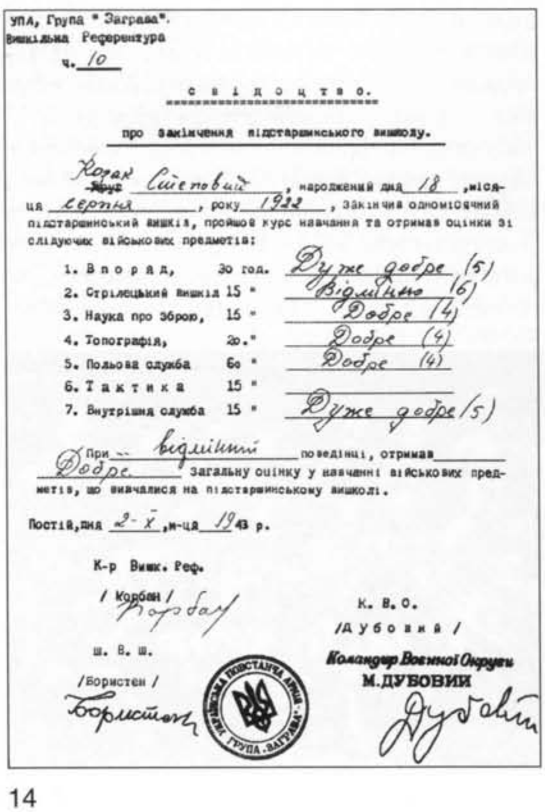
Всього школи УПА підготували близько 700 молодших старшин з присвоєнням звання хорунжого чи кандидата на цей ступінь. У кожній групі УПА створювались регулярні підстаршинські школи з одно - чи двомісячним курсом підготовки. Першу з них на теренах групи УПА "Заграва" було організовано у квітні 1943 р. під командуванням "Корбана", який пізніше очолив навчальний відділ у штабі цієї групи. Традиційно підстаршинські школи мали у своєму складі одну - дві чоти курсантів.

Присяга курсантів підстаршинської школи в Чорному лісі, Станіславщина.

УПА також мала свою інформаційну службу, яка друкувала різноманітні листівки, численні газети і журнали. У таких виданнях, як "До зброї" (1943 р.) та "Повстанець" (1944 - 1946 рр.) містилася хроніка бойових дій, публікувалися конспекти матеріалів з тактики, мінування та озброєння.

Свідоцтво про закінчення підстаршинського вишколу Групи УПА «Заграва», видане козаку «Степовому» 2 жовтня 1943 р.

УПА, Група "Заграва".
Вишкільна Референтура
ч. 10

С в і д о ц т в о.

про закінчення підстаршинського вишколу.

Козак ~~Друг~~ Степовий, народжений дня 18, місяця серпня, року 1922, закінчив одномісячний підстаршинський вишкіл, пройшов курс навчання та отримав оцінки зі слідуючих військових предметів:

1. В п о р я д, 30 год. Дуже добре (5)
2. Стрілецький вишкіл 15 " Відмінно (6)
3. Наука про зброю, 15 " Добре (4)
4. Топографія, 20." Добре (4)
5. Польова служба 60 " Добре (4)
6. Т а к т и к а 15 "
7. Внутрішня служба 15 " Дуже добре (5)

При відмінній поведінці, отримав Добре загальну оцінку у навчанні військових предметів, що вивчалися на підстаршинському вишколі.

Постій, дня 2-X, м-ця 1943 р.

К-р Вишк. Реф.
/ Корбан /

Ш. В. Ш.
/Бористен /

К. В. О.
/Д у б о в и й /
Командир Воєнної Округи
М.ДУБОВИЙ

Матеріальне забезпечення УПА

У процесі розбудови Повстанчої армії гостро постала низка проблем матеріально-технічного забезпечення. Кожен день вимагав негайних дій від господарських та фінансових органів ОУН. Зростання чисельності армії вимагало не тільки організації постачання харчів, медикаментів, пошиття одягу та взуття, а й створення резервів для подальшої боротьби. Для цього потрібні були значні кошти.

Як свідчать очевидці та архівні документи, у деяких повстанчих районах Рівненщини в обігу з'явилися т.з. "партизанські гроші", виготовлені на основі окупаційних грошових знаків, випущених Центральним емісійним банком "Україна" в Рівному (1942 р.). Спеціально виготовленими штампами на них проставляли написи "Слава Україні, Героям Слава!" або "Слава Бандері!" Вони використовувалися в якості платіжних засобів, оскільки насильне вилучення матеріальних цінностей у населення вважали недоречним ні з політичного, ні з морального погляду. Згодом з'явилися суто повстанчі гроші, які отримали назву "бофони" (від скорочення слів "бойовий фонд", що містилися на них) з номіналами 10, 25, 50, 100, 200, 300, 500, 1000 крб. Крім основної платіжної вони виконували також і агітаційну функцію та були своєрідними творами мистецтва, оскільки їх зразки виконав видатний митець - підпільник, уродженець Рівненщини Ніл Хасевич. У Галичині намагалися наслідувати волинську серію грошових знаків УПА, або випускали власні їх зразки. До 1952 р. існувало

«Бофони» т.з. Волинської серії, автор Н.Хасевич ***(з фондів Костопільського краєзнавчого музею).***

близько 500 найменувань "бофонів", які були в обігу на території 12 областей України та Білорусії.

Ліворуч: командир куреня УПА-Південь М.Кондрась - «Великан» з штурмовою гвинтівкою StG-44, що була на озброєнні елітних частин німецької армії.

Озброєння УПА

Великою проблемою для УПА була нестача зброї. Українські повстанці більше десяти років вели боротьбу, використовуючи виключно трофейні зразки, захоплені під час бойових акцій. Радянська пропаганда увесь час поширювала відомості про передачу озброєння для УПА "централізованим порядком" німецькими частинами. Ці твердження є неправдивими, хоча інколи підрозділи УПА все ж отримували певну кількість зброї та амуніції від угорських частин, що знаходились у зонах зіткнення з повстанцями, але це не мало систематичного характеру.

Для мобільних партизанських загонів і акцій, які вони проводили, найкращою була компактна автоматична зброя, але її мали далеко не всі. Переважно використовувалося озброєння, що захоплювалося у бою. Найпоширенішими видами озброєння в УПА були:

- гвинтівки і карабіни (російські системи Мосіна зразка 1891/1938 р. та самозарядна гвинтівка СВТ-40; німецькі системи Маузера та самозарядна гвинтівка G-43(W) конструкції Вальтера; угорська М-43 та інші);

- пістолети-кулемети (радянські ППД 34/40, ППШ-41, ППС-43; німецькі МР-35 конструкції Бергмана та МР-40; угорський 39М);

- ручні кулемети (російський ДП-27 системи Дехтярьова, німецький MG-34, угорський 31М "Солотурн");

- револьвери і пістолети (російський револьвер системи Нагана зразка 1895/30 та пістолет ТТ зразка 1930/33 р.; німецькі Р-626

Зброя, спорядження та радіоапаратура, вилучені працівниками МДБ із бункера, у якому переховувались члени проводу ОУН П.Федун - «Полтава» та Р.Кравчук - «Петро», 1951 р. *(фото з фондів Держархіву СБУ).*

На ст. 17 вгорі: озброєння та спорядження, захоплене вояками УПА у бою.

системи Браунінга, Р-38 системи Вальтера, Р-8 системи "Парабеллум");

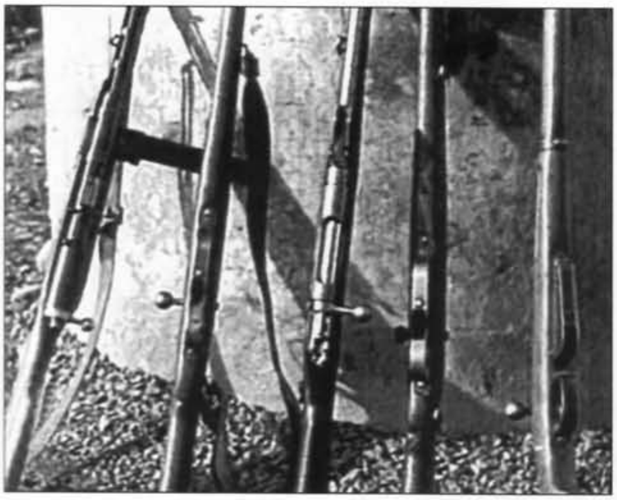
- ручні гранати (російська РГ-42, Ф-1; німецька М-24 та М-39) та інші.

Траплялися в УПА і новітні зразки стрілецької зброї, такі як німецька штурмова гвинтівка StG-44 Г.Шмайссера. Вона з'явилася на озброєнні елітних частин німецької армії лише наприкінці війни - в 1944 р. Зрозуміло, що StG-44 для повстанців була малодоступною, оскільки її встигли виготовити всього близько 50 тис. штук, але наявність її у вояків УПА все ж підтверджується фотодокументами. Це доводить факт сутичок повстанців з добірними частинами вермахту та СС.

Під час ведення масштабних бойових дій відділи УПА застосовували також гармати та міномети. Окремі підрозділи мали по одній - дві гармати калібру 37-76 мм., іноді - батареї з двох-трьох 76 мм. гармат, посилених

Артилерійська батарея Військової Округи «Богун» УПА-Північ командира «Берези», Волинь, грудень 1943 р.

важкими кулеметами. Та найпоши-ренішими артилерійськими засобами в УПА були 50-120 мм. міномети.

Дуже рідко в боях з боку УПА використовувалася бронетехніка - не було пального і запчастин, та відповідних фахівців. Два випадки використання повстанцями танків було зафіксовано на Волині у 1943 р. Іноді в УПА створювалися окремі кінні сотні, однак чисельність їх не перевищувала 50 -100 чоловік. Один з командирів УПА в мемуарах згодом написав: "УПА – це армія піхоти".

Значною проблемою для повстанських підрозділів був зв'язок. Відсутність радіо- і телефонних комунікацій позначалося на швидкості прийняття рішень і віддання наказів, що негативно впливало на мобільність армії. Зв'язок здійснювали спеціально виділені в кожнім підрозділі зв'язкові, яким іноді потрібно було долати сто і більше кілометрів від свого відділу до штабу. Залишало бажати кращого і налагодження розвідки. Через спізніле надходження розвідувальної інформації і відсутність дальньої розвідки командира сотні, чоти чи куреня готували так, щоб він міг довгий час діяти ізольовано від штабу й інших підрозділів, маючи лише загальні інструкції чи якийсь конкретний наказ. А вояки розраховували тільки на мінімальний боєзапас у 20-30 патронів, одну-дві гранати і невелику кількість продуктів харчування. Незважаючи на такі труднощі УПА діяла, домагалася успіхів у боях і пережила кілька блокад та масштабних операцій ворожих сил.

Група повстанців одного з куренів Тактичного відтинку «Гуцульщина», кінець 1940-х рр.
У першому ряду ліворуч - кулеметник В.Білинчук - «Сибіряк»; у другому ряду другий ліворуч - Н.Данилюк - «Перебийніс», третій - Д.Білинчук - «Хмара». Вояки одягнені у петлюрівки з однаковими відзнаками - блакитними щитками з тризубом *(див. кольоровий аркуш V)*. Для цього куреня УПА, який весною 1944 р. розміщувався в околицях с. Яворів Косівського району на Станіславщині, місцевими кравцями були виготовлені однакові уніформи із зеленого сукна. У чотирьох повстанців на коміри нашиті чорні петлиці з червоними «зубчатками».

Підпільники Рівненщини. Перший праворуч - надрайонний провідник ОУН М.Марчук - «Ігор», поруч з ним - зв'язкова районної сітки ОУН «Ластівка». Костопільський р-н, 1948-1949 рр.

Рейди відділів УПА на Захід

З 1945 р. керівництво повстанчим рухом почало планувати проведення рейдів відділів УПА на територію суміжних з Україною країн - Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії та Уорщини. Після вдалих рейдів у Чехо - Словаччину "Підкарпатського" куреня командира "Прута" - Павла Вацика у1945 р. і лемківських сотень під командуванням "Мирона" у квітні 1946 р. рішення про доцільність таких акцій було затверджено 25 травня 1947 р. Політичною метою таких акцій було розкриття перед народами сусідніх країн "імперіалістичної та гнобительської суті російського більшовизму, пересторога народів від загрози, яку він несе для їх національних інтересів, прав і свобод, ознайомлення з цілями боротьби українців, заклик до спільної боротьби проти спільного ворога".

Першою з боями виступила у рейд сотня "Громенка" з Перемищини. У середині вересня вона

Вояки УПА із сотні «Скуби», Коломийщина. Майже всі повстанці використовують радянське обмундирування та зброю. У вояка, що стоїть третім зліва (ймовірно медик) на гімнастерці прикріплена відзнака у вигляді червоного хреста, розміщена на синьо-жовтій стрічці.

Рейд відділу УПА у Карпатах, 1946-1947 рр.

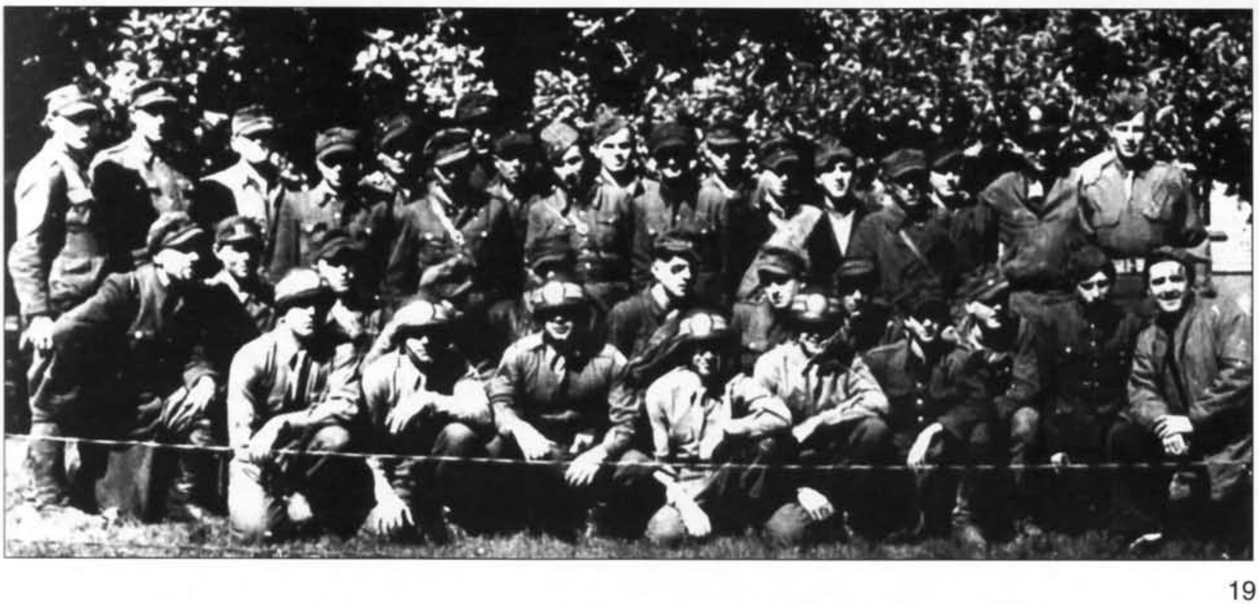
перейшла чесько - німецький кордон і вступила в Баварію, де вояків було перевезено у розташування американських окупаційних військ. Згодом прибули групи повстанців з сотень командирів "Бурлаки", "Бродича", "Крилача", "Ластівки" та інших, які під час боїв відбилися від своїх частин.

Впродовж 1947-1948 рр. у Західну Німеччину пробилося біля 400 вояків УПА та членів підпілля. Проте організовано і у бойовому виряді прибула у західний світ тільки сотня "Громенка". Однак, це не применшує значення акції, адже повстанці пройшли біля 1500-1800 км. Виснажені, голодні, але нескорені, вони принесли документи і свідчення про визвольну боротьбу українців і тим виконали свою місію.

Їх побратими в Україні продовжували боротьбу, але поступово перевага сил і активність у нанесенні ударів перейшли на сторону карально - репресивних органів СРСР. Залишки загонів УПА поповнювали ряди збройного підпілля ОУН, яке стало масово використовувати підземні бункери, відмовилося від активних бойових дій з метою збереження більшої кількості кадрів, підсилило виховну і пропагандивну роботу. Але вже до 1952 - 1953 р. діяло всього кілька відділів підпільників, останні з яких було ліквідовано у 1960 р.

Та боротьба українських націоналістів за незалежну

Вояки сотні «Ударники-2» та військова поліція армії США. Пассау (Німеччина), вересень 1947 р.

українську державу не припинилася. Вона набула інших форм і продовжувалась до початку 90-х рр. XX століття.

Повстанці з Львівщини, липень 1947 р.
Світлина ілюструє використання повстанцями різних головних уборів: деякі мають радянські пілотки та фуражки, інші - петлюрівки, у першого, що сидить ліворуч - шапка польського вояка.

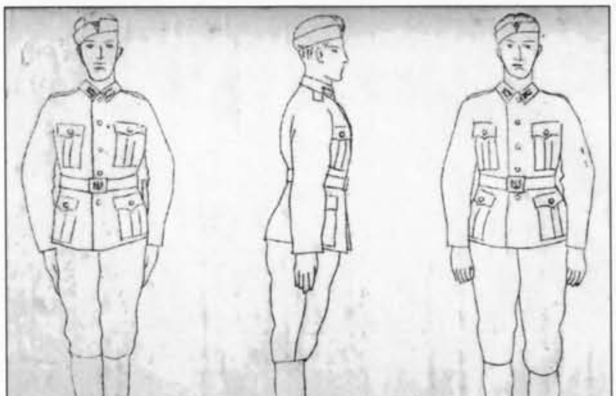
Уніформа УПА

Вояків важко уявити без власної уніформи. Обмундирування, спорядження, знаки розрізнення військових у будь-який період світової історії давали можливість відрізнити солдата чи офіцера армії однієї країни від іншої. Однострій свідчив про приналежність військовика до особливої категорії людей, яким доручено місію оборони незалежності своєї держави, або здобуття її у боротьбі з ворогом.

Через віки дійшли до нас згадки і про уніформу багатьох українських збройних формувань: Запорізького Війська XVI-XVII століть, Руської Гвардії 1848 р., Українських Січових Стрільців, Армій УНР та ЗУНР, "Карпатської Січі".

Коли Революційний Провід ОУН у 1940 р. розпочав підготовку до створення національних збройних сил, розглядалося також і питання про запровадження уніформи для армії та порядкової поліції. На одному з засідань РП референт пропагандивного відділу С.Ленкавський подав проект одностроїв та відзнак, у розробці якого брали участь митець Е.Козак, художники С.Дядинюк, Семків, М.Черешньовський, М.Чирський і Л.Лепкий. Серед іншого було запропоновано зразки спрощених "зубчаток" (нашивок на комір, які використовувались в Українській Галицькій Армії - УГА). Вони мали відмінні кольори для різних родів зброї: піхота - синій, кавалерія - жовтий, артилерія - червоний, летуни - білий, технічні частини - чорний. Також було опрацьовано проекти шапок - мазепинок з відзнаками у вигляді тризуба. З об'єктивних причин розроблені проекти не було втілено в життя. Вони лише частково реалізувалися в однострої української порядкової поліції у Генеральній Губернії, яка мала червоні "зубчатки" на комірі.

Ілюстрація з підручника «Впоряд» (Львів, 1939 р.), яка дає уяву про вигляд українського військового однострою, запроектованого у 1939 р.
На комірі мундира (подібного за кроєм на німецький зразка 1936 р.) розміщені «зубчатки», колір яких мав означати рід зброї. На пряжці ременя зображення тризуба. Військова шапка - мазепинка з відзнакою тризуба спереду має характерний V-подібний розріз на відворотах - навушниках.

Як зазначалося вище, у 1941 р. були розроблені Інструкції РП ОУН для організаційного активу в Україні на період війни. У розділі "Військові інструкції" давалися вказівки і щодо уніформи повстанських загонів: від самого початку їх організації необхідно було старатися однаково обмундировувати і озброювати поодинокі відділи у захоплену радянську уніформу, а при її відсутності - у цивільний одяг. Для ношення на лівому рукаві необхідно було виготовити синьо-жовту пов'язку шириною 10-15 см. Вояки окремих відділів,

Старшина Української Національної Революційної Армії, липень 1941 р. На лівому рукаві радянської гімнастерки жовто - синя пов'язка з тризубом у щиті. На радянському захисному шоломі зразка 1936 р. спереду намальований фарбою жовтий щит з блакитним тризубом *(публікується вперше)*.

Підстаршини української допоміжної поліції Генеральної Губернії, 1941 р. Однострій темно - синього кольору складався із мазепинки з червоною обвідкою та кокардою з тризубом, мундира із червоними «зубчатками», та шинелі. На погонах з червоною обвідкою - срібні підстаршинські відзнаки. На правому рукаві уніформи носилася червона стрічка з написом «GENERALGOUVERNEMENT». У поліциста праворуч на ремені пряжка з тризубом та написом «СЛАВА УКРАЇНІ» *(з архіву В.Манзуренка, публікується вперше)*.

по можливості, повинні були мати і однакове накриття голови - шапки або перефарбовані в інший колір радянські шоломи. Інструкціями передбачалося також застосування спеціальних відзнак для старшин та підстаршин: першим необхідно було мати на комірі обшитий білим полотном ріг кляпи (лацкана), а останнім - білу стрічку на кляпі.

У документі обумовлювалося що, при відсутності можливостей для створення армії, підпільники повинні перейти до Народної міліції, формування якої передбачалося "Інструкціями Служби безпеки". Для міліціонерів пропонувалося виготовляти синьо-жовті або білі пов'язки з написом "Народна міліція".

З початком німецько - радянської війни у червні 1941 р. було створено загони Української Національної Революційної Армії, які справді використовували трофейну уніформу зі складів, покинутих відступаючою Червоною армією. Повстанці змінювали вигляд одностроїв, нашиваючи синьо - жовті відзнаки - петлиці на комір та погони, які не використовувалися в той час червоноармійцями. Легко відрізнити українських вояків від інших дозволяли також шапки - мазепинки, шоломи з намальованими емблемами у вигляді щитика з тризубом та пов'язки, які було виготовлено у національних кольорах. На них містилося зображення тризуба, або відповідні написи українською мовою.

Коли німці вдалися до акцій роззброєння українських загонів і більшість їх членів перейшла до відділів Народної міліції, новостворена порядкова служба не отримала спеціального однострою. Як і в УНРА, в міліції використовувалися радянські чи саморобні уніформи, які мали характерні елементи: мазепинки з тризубами, синьо - жовті погони та петлиці, пов'язки на рукавах. Останні часто були єдиною відзнакою міліціонерів, які носили цивільний одяг.

У той же час у командного складу міліції з'являється шапка досить характерного вигляду, яка згодом в УПА була видозмінена і отримала назву "петлюрівка". Її шили у формі фуражки, але околичку робили таким чином, що вона мала додаткові відвороти з V- подібним вирізом спереду, як у мазепинки. Петлюрівки виготовляли з синьої чи зеленої тканини, а верх, околичку і підборідний пасок обшивали жовтими чи блакитними облямівками. Відзнаками начальницького складу міліції також були нашивки у вигляді синьо - жовтого прапорця на лівому кінці коміра та зображення тризуба на пов'язці.

Вояки створених у багатьох районах "Січей" та військових частин у Рівному і Луцьку ("Полк ім. Холодного Яру" та "Відділ окремого призначення ім. Є.Коновальця") також мали уніформи з різноманітними відзнаками синього та жовтого кольорів і тризубами. Проекти одностроїв та форма відзнак розроблялися на місцевому рівні і не затверджувалися ні українськими, ні німецькими вищими інстанціями. Така ініціатива була вимушеною, оскільки навіть тимчасово українці не хотіли залишатися без власної уніформи. Вони вірили, що національну армію буде створено і що для неї буде офіційно впроваджено власний однострій. В м. Станіславові (тепер Івано - Франківськ) у листопаді 1941 р., наприклад, було оголошено набір українців до національних бойових формувань. Невелику кількість добровольців, що зголосилися, було відібрано до вермахту, а українські підрозділи так і не було створено. Та навіть це не гасило надію на майбутнє і поширювалися чутки, що національна армія створюється, а у Берліні вже пошито 200 тис. одностроїв для майбутніх українських вояків.

Однак дійсність була іншою: міліція, "Січі" та згадані українські військові частини було зовсім росформовано, або переформовано

Вояк українського військового відділу, 1941 р. На мазепинці синього кольору кокарда з тризубом. Комір гімнастерки та погони мають синю обвідку. На комірі відзнаки у вигляді синьо - жовтого прапорця *(фото з фондів Центрального Державного Архіву Кінофотодокументів України)*.

Вояки «1-го Куреня Українського війська ім. Холодного Яру». Рівне, 31 серпня 1941 р. Одягнені, в більшості, у сині мазепинки з жовтими кантами та у радянські гімнастерки з українськими відзнаками - блакитними петлицями та погонами з жовтою обвідкою. У двох вояків праворуч на мазепинці ромбічні відзнаки з тризубами *(фото з фондів Рівненського краєзнавчого музею)*.

у допоміжні поліційні, охоронні, чи господарські одиниці під німецьким керівництвом. Проте певна традиційність в українській уніформі та відзнаках початку 40-х рр. XX століття вже склалася, і вони зберігалися ще певний час у вказаних допоміжних підрозділах, а згодом з'явилися у Повстанчій армії.

Після початку офіційного творення збройних відділів УПА в січні 1943 р. постало важливе питання матеріального забезпечення повстанчих сил, але в умовах, у яких доводилось діяти підпільній армії, зробити це було нелегко. Єдиної уніформи тоді не було, оскільки не існувало можливостей для її масового виготовлення. У початковий період відділами використовувалися господарчі запаси ОУН, які, як зазначалось, збиралися від 1941 р., але основним джерелом їх поповнення стало українське населення. Згодом, для вирішення побутових проблем, було розпочато розбудову дрібного промислу і організовано цілу сітку підпільних майстерень для виготовлення всього необхідного, у тому числі уніформи та іншого одягу.

У кожному районі по селах створювалися невеликі підприємства, де були задіяні ремісники різного профілю: ковалі, столяри, колодії, муляри, стельмахи, кравці, шевці тощо. В кравецьких майстернях (як, наприклад, у с. Дермань Здолбунівського р-ну) з фарбованого у зелений колір полотна

Член Української допоміжної поліції. Рівненщина, 1942 р. На лівому рукаві уніформи щиток жовто - синього кольору.

шили однострої, а у шевських цехах зі шкіри, що доставлялася з гарбарень, виробляли взуття. Серед населення збиралася вовна, яку звозили до майстерень і готували до прядіння (така фабрика була, наприклад, у с. Кусничах Турійського р-ну). Вовну далі розвозили по селах, де дівчата її пряли, а з готових ниток, відісланих до інших майстерень, вироблялися светри, рукавиці та інші теплі речі. Пошиття одягу, взуття та інші замовлення для УПА оплачувалися, переважно, харчовими продуктами, збіжжям та сіллю. Малі підприємства не могли справитися з виникаючими потребами, тому необхідної кількості взуття та відповідного одягу завжди бракувало. Але відділи УПА все ж намагалися бути умундированими однаково чи у німецькі, чи у радянські уніформи, які змогли здобути у боях.

Коли на початку 1943 р. українська поліція відмовилась брати участь у акціях примусового вивозу людей на працю до Німеччини, у деяких містах (Здолбунів, Рівне) німці почали роззброювати її службовців, а подекуди і розстрілювати. Тому в часі між 15 березня та 10 квітня 1943 р. за наказом Головного Командування УПА поліція, за виключенням небагатьох осіб, пішла в ліс, захопивши зброю, одяг та інше майно, яке мала у своєму розпорядженні. Це були основні кадри хоч трохи вишколених людей для розгортання більших відділів УПА.

Відомо, що з липня 1941 р. українська міліція використовувала, як правило, радянську уніформу, або виготовлену індивідуально на зразок польських чи німецьких мундирів.

Член Команди Української народної міліції в Рівному Ф.Заборовець, серпень 1941 р. Мундир та петлюрівка захисного кольору. На шапці та лацкані прикріплені металеві тризуби. На лівому кінці коміра нашито командирську відзнаку у вигляді синьо - жовтого прапорця. Синьо - жовта пов'язка на лівому рукаві має зображення тризуба та напис «УКРАЇНСЬКА МІЛІЦІЯ. РІВНЕ» ***(фото з фондів Рівненського краєзнавчого музею).***

Невідомий відділ УПА, 20.V.1947 р.
У ценрі вояк в уніформі підстаршини української допоміжної поліції Генеральної Губернії, значна кількість членів котрої у 1944 р. перейшла до УПА-Захід.

Сотня «Леви» на охороні Збору УГВР, липень 1944 р., с.Сприня Львівської обл. Всі вояки сотні одягнені у німецьку військову та поліційну уніформу.

Охоронець районного провідника «Гонти» В.Захарчук. Млинівський р-н Рівненської обл., 1946 р. *(фото з фондів Державного Архіву Рівненської області)*.

Лікар УПА М.Ріпецький - «Горислав». Австрія, жовтень 1947 р. Носить сірий німецький авіаційний мундир з нашивками на комірі, та петлюрівку з жовтою окантовкою та невеликим тризубом.

Накриттям голови слугували, в більшості, саморобні мазепинки або петлюрівки. Пізніше українська допоміжна поліція отримувала литовську, латвійську, чеську, голандську уніформи, а в 1942 р. з Німеччини було доставлено чорні уніформи "загальних СС" (які були зняті з ужитку в 1939 р.) і використано їх для обмундирування допоміжної поліції у рейхскомісаріатах "Остланд" та "Україна". Від 1943 р. службою порядку вже використовувалася уніформа німецької поліції, тому і в УПА того ж року з'явилися різні за виглядом та кольором однострої.

З початком активних військових дій проти німців почали організовувались акції для здобуття зброї та одягу зі складів та транспортів, що йшли на фронт, але в більшості уніформи здобувалися у бою. В одній з акцій, що відбулася 29 серпня 1943 р. на дорозі біля с.Крупець на Дубенщині, повстанцям вдалося захопити 98 пар чобіт, 73 штанів, 74 мундири, понад 1000 військових шапок та інші речі.

Певна одноманітність в повстанському одязі все ж була бажаною, тому окремі відділи намагалися підбирати чи то радянську, чи то німецьку уніформу. Але найбільше мундирів було із фарбованого домашнього полотна, то ж вони почали вважатися загально встановленим однострoєм УПА. Підтвердження цьому знаходимо і у численних донесеннях червоних партизанів, наприклад: *"У с. Берестя (Сарненщина) націоналісти збирають полотно, ремені, сумки і мають загальну, встановлену для націоналістів, форму з полотна".*

У спогадах колишніх повстанців можна знайти багато згадок про однострій УПА. Наведемо декілька з них:

"З Полісся приїхав чоловік пізньої осени 1943 року. Він мав тоді повстанський мундир. Блюзка та штани з сірого селянського сукна, пошиті на один зразок у підпільних кравецьких верстатах. Блюза

5

5.1

3

4

1

6

1. Підстаршина УНРА, 1941 р.
2. Пов'язки українських формувань, 1941 р.
3. Старшина "Січі", 1941 р.
4. Старший булавний Луцького Вишкільного куреня, 1943 р.
5. Вояк УПА. Волинь, 1943 р.
6. Старшина УПА-Захід, 1944 р.

2

1. Член "Відділу окремого призначення". Рівненщина, липень 1941 р.
2. Командир "Поліської Січі" Т.Боровець - "Отаман Тарас Бульба", серпень 1941 р.
3. Старшина в однострої Української допоміжної поліції, 1942 р.
4. Кокарди українських формувань, які використовувалися в УПА.

1. Чотовий УПА, весна 1943 р.
2. Старшина УПА з неофіційними ранговими відзнаками поручника, літо 1943 р.
3. Старший стрілець УПА, проект однострою.
4. Реконструкція відзнак за проектом однострою.

1. Вояк УПА-Захід, 1945 р.
2. Старшина УПА з функційними відзнаками сотенного. 1944 - 46 рр.
3. Член штабу відділу з відзнаками сотенного. УПА-Захід, 1944 - 46 рр.
4. Функційні відзнаки вояків УПА, 1944 - 1946 рр.

1. Командир куреня в уніформі УПА, 1945 р.
2. Чотовий УПА - бувший десятник дивізії "Галичина", серпень 1944 р.
3. Командир куреня "Буг" Групи "Турів" УПА-Північ. Волинь, вересень 1944 р.
4. Саморобні відзнаки - кокарди на шапки вояків УПА

Пряжки до військових ременів вояків УПА

1. Хрести Бойової Заслуги УПА

Золотий I кл.

Золотий II кл.

Срібний I кл.

Срібний II кл.

Бронзовий

2. Хрести Заслуги УПА

Золотий I кл.

Золотий II кл.

Срібний I кл.

Срібний II кл.

Бронзовий

3. Медаль УПА "За боротьбу в особливо важких умовах"

4. Відзнака вояка УПА

5. Золотий Хрест у 25-річчя УПА

1. Українські відзнаки 1939-1941 рр., які зустрічалися в УПА.

2. Відзнаки організацій ветеранів УПА.

3. Ювілейні відзначення УПА та УГВР.

Командир боївки СБ «Білогруд», Станіславщина, квітень 1946 р. На комірі мундира «зубчатка», на мазепинці - відзнака великого розміру у формі щита з тризубом.

мала чотири кишені, запиналася під шию, мала комір. Гудзики були зроблені в наших майстернях, бо на кожному був тризубець. Шапки тоді вже носили зимові. Плащів однорідних ще не мали, найбільше було німецьких. Мій чоловік був у німецькому плащі, що його здобув у бою".

Або таке: *"Курінний Рен представив нам нового сотенного. Це був командир Бродич...вбраний в німецьку уніформу і шапку-петлюрівку з жовтим шнурочком...З приходом нового сотенного в сотні повіяв новий дух...Він роздобув машину до шиття та заклав кравецьку майстерню ...виміняв кілька коней в Словаччині на тканину. З неї кравці пошили мундири, головно штани, які найскоріше дерлися. Створено також шевську майстерню. Крім взуття ми робили кобури на пістолі, торби на мапи і т.п".*

Далі процитуємо найцікавіший, на нашу думку, спогад: *"У червні 1945 р. сотенний Дідик стягнув усі підвідділи й ми стали табором на горі Лопінник над селом Лоп'янка. Тут зроблено серйозні заходи, щоб одягти нашу сотню. Мундири ми шили з конопляного полотна. В них ми скидалися трохи на бойків, трохи на моряків. Фарбувати полотно ми не мали чим, але й на це знайшлася рада. На полонинах росло чимало чорних ягід. Стрільці качалися по них, і за кілька хвилин наші мундири нагадували німецькі маскувальні халати".*

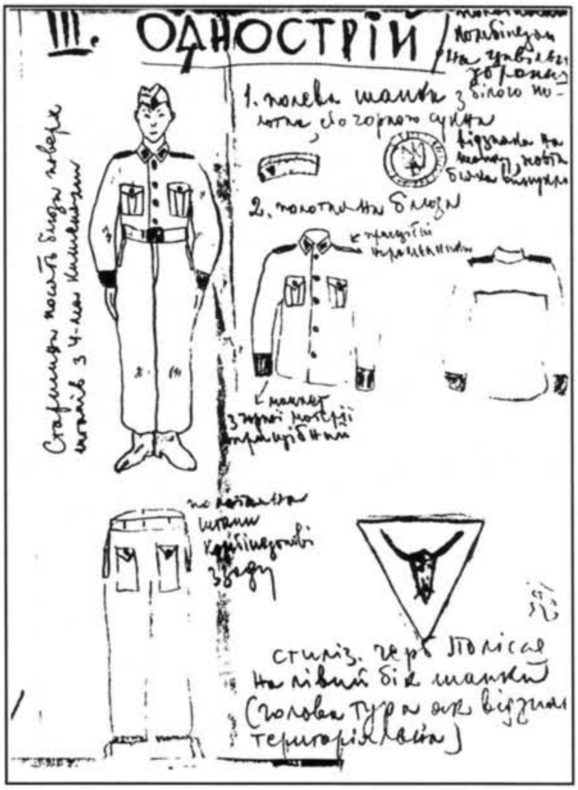
Таким чином, вже влітку 1943 р. склався певний зовнішній вигляд вояків УПА, які мали частково цивільний одяг, радянські уніформи, поліційні однострої та полотняні мундири з мазепинками, петлюрівками, тризубами на них та на пряжках ременів. Згодом широко використовувалися також трофейні однострої: польські, німецькі, угорські, чеські, словацькі, румунські, італійські, а інколи навіть - англійські та американські. Трофейні шапки легко перешивали на мазепинки, а радянські кашкети - на петлюрівки. Взуття - черевики та чоботи - також часто було здобуте у ворога, але в багатьох сотнях були і свої шевці, що використовували для пошиття взуття шкіру з підпільних гарбарень. Таке "підприємство" було, для прикладу, у місцевості Сухі Ріки (Холмщина) і поляки не викрили його аж до 1947р.

У грудні 1943 р. відділи УПА почали забезпечуватись білими масхалатами, які виготовлялися спеціально для повстанців і були визнані дуже практичними маскувальними засобами. Групою УПА "Богун", наприклад, на початку 1944 р. було замовлено 1600 таких маскувальних комплектів.

Підтвердженням тому, що спроби врегулювати питання однострою та відзнак вояків УПА робилися вже у першому році існування армії, є дуже цікавий документ, що зберігається у Центральному Державному Архіві громадських об'єднань України. На початку 1944 р. в одному з боїв радянських партизанів з боївками УПА на Волині серед решти трофеїв був захоплений проект однострою та відзнак "лісової армії". Створений він був, ймовірно, у

Член Косівського надрайонного проводу ОУН Д.Білинчук-«Хмара». Одягнений у радянську гімнастерку та пілотку-мазепинку.

Зображення проекту однострою та відзнак УПА, що зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

кінці 1943 - на початку 1944 рр. та може розглядатись як один з етапів на шляху перетворення повстанських сил у ядро регулярної армії майбутньої Української Держави. Запровадження системи військових звань та їх відзнак повинно було посилити дисципліну та організованість в УПА, наблизити її до загальновійськової структури.

Проекти форми одягу та знаків розрізнення, можливо, призначалися лише для теренових формувань УПА на Волині та Поліссі (група УПА-Північ), на що вказує стилізоване зображення герба Полісся (тура) на шапковій відзнаці.

Проект передбачав крій обмундирування на зразок німецького. Запроваджувалась полотняна блуза захистного кольору, яка мала накладні кишені зі складками та пристібні манжети з чорної матерії на рукавах.

Старшинська блуза повинна була носитись поверх штанів, а підстаршинська (та козаків) - заправленою у штани; перша планувалась з двома нагрудними та двома бічними кишенями, друга - тільки з нагрудними. Під блузою дозволялося носити цивільний одяг.

"Комбінезонові" штани передбачалося шити з двома прорізними вертикальними бічними та двома задніми накладними кишенями з клапанами, та із зав'язками знизу.

Накриттям голови повинна була слугувати польова шапка - пілотка (т.з. "пиріжок") з білого полотна або чорного сукна. Спереду до неї мала кріпитися металева випукла кокарда жовтого кольору з тризубом, а з лівого боку - трикутна біла нашивка з матерії із зображенням голови тура.

У проекті також подані зображення відзнак - погонів та петлиць на комір. В оформленні старшинських погонів - "нараменників" помітний польський вплив у використанні характерної форми нашивок. Крім того, для відображення звань від підхорунжого до генерала-полковника планувалось використання гаптованих білою ниткою восьмипроменевих зірок. Погони з чорного сукна з нашивками з білої тканини та зірочками повинні були пристібатись до блузи за допомогою хлястика та гудзика, обтягнутого білою тканиною. Чотирикутні петлиці з чорної тканини призначалися для відрізнення козаків та підстаршин, такі ж, але обшиті з двох боків білою стрічкою - старшин, а блакитний щитик з гаптованими золотою ниткою тризубом та вінком був відзнакою генералів.

Військові звання у проекті базувалися на системі, запровадженій у арміях українських національно - республіканських державних об'єднань 1917-1920 рр. Звання "козак" підтверджує приналежність ескізів саме волинсько - поліським формуванням УПА (у групі

УПА-Захід у Галичині було введено звання "стрілець", яке з часом поширилося й на всю УПА).

Нині не можна із упевненістю стверджувати, що хоч якась частина наведеного проекту була втілена у життя. Проте деякі накази командування УПА, що врегульовували питання однострою, нам відомі. Так у наказі ч.5 від 12.10.1943 р. по загону УПА "Котловина" козакам та підстаршинам заборонялося носити старшинські ремені з портупеями. 22 вересня 1943 р. командування куреня "Погром" видало наказ ч.5 про впорядкування використання повстанцями шкіряного спорядження, та про здачу пістолетів і біноклів, які згодом мали бути розподілені між старшинським складом. У Військовій Окрузі "Заграва" 11 вересня 1943 р. був виданий спеціальний "Наказ керівникам запілля про збирання теплого одягу". Наказом ч. 23 по загону УПА "Котловина" вказувалося

Вояки УПА ТВ-21 «Гуцульщина». У першому ряду четвертий ліворуч командир «Хмара». Світлина красномовно ілюструє різноманітність уніформи, що використовувалася повстанцями: вояки одягнені у радянське та німецьке обмундирування з різноманітними відзнаками, та у цивільний одяг.

Повстанці «Галайда» та «Ромко», літо 1949 р. Останній має на ремені саморобну пряжку з тризубом.

на необхідність перефарбування німецьких уніформ в інший колір, що мало б сприяти легшому відрізненню вояків УПА від ворожих сил. Але один з командирів відділів звітував до штабу 31.03.1944 р., що це зробити дуже важко: *"Цілий час стою в лісі й цілий час є мороз, що нема де висушити [уніформи], крім цього цей матерял є дерев'яний, по виваренню в дубовій чи ольховій корі робиться непотрібним"*.

Оскільки повстанці використовували велику кількість трофейного обмундирування, то інколи траплялися трагічні випадки, коли вояків УПА, одягнених у повні однострої інших армій, приймали за ворога. Це спричинило до появи наказу ч.2 по Військовій Окрузі 2 від 9 червня 1944 р., яким заборонялося вживати взагалі "комплектні чужонаціональні уніформи" (коли хтось мав військовий мундир, то мусив носити цивільні штани чи шапку). Восени того ж року командування груп УПА видало розпорядження про наведення одноманітності в уніформі та зняття з одягу бійців будь-яких відзнак ворожих армій.

Жорстоке протиборство силових структур СРСР з УПА вимагало і відповідних екстремальних методів боротьби. Одним з них стало створення спецформувань, які діяли під маскою ворога. З радянської сторони вони мали назву "легендовані", або "агентурно - бойові групи". Одягнені на зразок вояків УПА солдати спецбоївок НКВС-МДБ брали участь у пошуку, захопленні чи знищенні учасників підпілля, зборі розвідувальної інформації, перехопленні каналів зв'язку, агентурному проникненню в середовище повстанців, схилянню до добровільної здачі, допитах від імені Служби Безпеки (СБ) тощо.

Замасковані під "совіти" групи існували і в УПА. Вони

Легендована боївка СБ ОУН «Довбуша». Стоять: стрільці «Тигр» та «Лис», ройові «Довбуш» та «Хитрий», стрільці «Горобець» та «Щиглик». Сидять: н.в., стрілець «Білий», н.в. У багатьох членів боївки радянська уніформа та нагороди *(фото з фондів ДА СБУ)*.

Невідомі члени боївки СБ ОУН. Мають радянське обмундирування та озброєння *(фото з фондів ДА СБУ)*.

Головний Командир УПА Р.Шухевич та член головного осередку пропаганди проводу ОУН О.Дяків *(фото з фондів ДА СБУ)*.

виникли у другій половині 1944 р. і діяли переважно по лінії СБ. Такі боївки використовувалися для розвідки, перевірки підпільників на відданість (легендовані допити), ліквідації радянського партактиву тощо.

Як правило, легендовані боївки використовували радянське озброєння, обмундирування, документи та нагороди, захоплені у ворога. Наприклад, 60 чоловік спецгрупи "Касьяна" у загоні УПА "Шугая" повністю були екіпіровані за радянським зразком. Іноді, одягнені в уніформу ворога, оперували і достатньо великі підрозділи УПА. Відомо, що у складі групи УПА-Південь командира "Енея" на Кременеччині діяли загони "Герасима" (140 чоловік) та "Морозенка" (60-80 чоловік), які діяли під виглядом частин Червоної армії.

У радянську уніформу, як правило, були вдягнені члени СБ, польової жандармерії, та кур'єри, які переходили на радянську територію, а боївки СБ на Закерзонні ходили у польських мундирах та шапках "рогатувках". Досить часто радянські однострої використовували і визначні командири УПА з метою конспірації.

Зважаючи на те, що УПА не отримала повного власного однострою, функції відзнак покладалися на деякі характерні елементи одягу повстанців. У першу чергу це стосується накриття голови - мазепинок та петлюрівок, оскільки вони мали характерний вигляд і були ознакою приналежності лише до української армії (як "рогатувка" у поляків та польова шапка зразка 1943р. - у німців). На шапки обов'язково кріпилися українські відзнаки у вигляді різного роду тризубів: дехто мав кокарди, що використовувались ще у 1918-

Старшина УПА в однострої Української допоміжної поліції Генеральної Губернії. Зверніть увагу на майстерно виконану ремінну пряжку з великим тризубом
фото з фондів ДА СБУ, публікується вперше).

1921 рр., інші носили зразки, виготовлені для української допоміжної поліції у Генеральній Губернії. Але, в більшості випадків, повстанці самі виготовляли відзнаки з тризубом (різні за розміром та стилем), використовуючи будь-які доступні матеріали: гільзи від снарядів, жерсть, дерево, пластик, тканину тощо. Вояки деяких відділів мали на шапках однакові відзнаки, що підтверджує існування центра-лізованого їх виробництва одним майстром або одною підпільною "фабрикою". Тут цікаво навести рядки з бойового звіту командування 1-го стрілецького полку ковпаківської дивізії про прочистку Хрінницького лісу на території Рівненської області 10 жовтня 1944 р.: *"У населених пунктах Вербень, Перемель, Липа вилучено військове майно в учасників УПА та їх посібників: ... вилучено деякі частини та крило від літака, з якого вироблялися націоналістичні відзнаки - тризуби"*.

Іншою характерною ознакою приналежності до УПА були шкіряні ремені з тризубами на пряжках. Вперше вони з'явилися на однострої української поліції Генерал-Губернаторства у 1940-1941 рр., а в Повстанчій армії почали використовуватися вже з перших місяців її існування. У вояків УПА пряжки на ременях також були різні: одні були перероблені з офіцерських, що використовувалися в чужих арміях (радянській, німецькій, польській), тільки доповнювалися накладеним тризубом; інші вирізували з використаних гарматних гільз чи відливалися з металу; деякі були перероблені з німецьких солдатських пряжок шляхом знищення гітлерівських символів та накладання тризуба. Найбільш гарними і рідкісними були пряжки, виготовлені за індивідуальними проектами вояків.

Інколи на одностроях УПА зустрічалися різні нашивки: на комірах - прапорці національних кольорів (на Волині), або "зубчатки" (в УПА - Захід); нарукавні нашивки у вигляді щитка синьо - жовтого кольору або щитка з тризубом; нагрудні нашивки у вигляді чорно - червоного та синьо - жовтого прапорців з тризубом тощо. За свідченнями учасників та наявними фотодокументами майже всі вояки ТВ-21 УПА-Захід, наприклад, мали на мундирах червоні "зубчатки" на чорному тлі.

Підтвердження існуючого на той час уявлення про виряд та однострій вояка УПА знаходимо у праці С.Ф.Хмеля

Чотовий УПА І.Перцович - «Лісовик», 1945 р.
Уніформа складається з радянської гімнастерки зразка 1943 р. з перешитим коміром, та мазепинки з відзнакою - тризубом на блакитному щиті. На комір гімнастерки нашито зубчатки, виготовлені у формі стилізованого тризуба (див. кольоровий аркуш IV, зображення 2.2).

Д.Білинчук - «Хмара», 1948 р. Має однострій, який використовувався більшістю старшин ТВ-21 «Гуцульщина»: темно-зелений відкритий мундир з червоними «зубчатками» на чорному підкладі, та петлюрівку з відзнакою у вигляді блакитного щита з тризубом.

Надрайонний провідник М.Михалевич - «Кос», Волинь, кінець 40-х рр. Над лівою кишенею мундира відзнака: червоно-чорний та синьо-жовтий прапори та тризуб над ними.

"Українська партизанка". Там подано такий їх опис:

"*Виряд поодинокого вояка.*

Під вирядом вояка розуміємо всі ті предмети, що їх потребує вояк. Інший буде виряд партизана, інший вояка регулярної армії. В основному він подібний, але коли відноситься до одягу, він буде відмінний. Виряд поодинокого вояка в регулярній армії можна поділити на п'ять груп:

- одна - зв'язана зі зброєю,

- друга - з одягом;

- третя - постіль (коци, простирадла, поволоки);

- четверта - набори до миття і бриття;

- п'ята - санітарні прибори (бандажі, вата, йодина, індивідуальний пакет, протигазові середники).

Ще вживаються терміни: повний, бойовий, службовий виряд. Під повним вирядом розуміємо вояка зі всіми його особистими предметами (в повнім обтяженні).

Бойовий виряд - це зброя та всі предмети, що відносяться до групи зброї, а саме: пас, набійниці, жабка до багнету, хомутик до лопатки, торба з гранатами, газова маска.

Службовий виряд - це вояк в літньому або зимовому одязі, оперезаний пасом при багнеті (шаблі, пістолі).

Партизанський виряд більше спрощений. У період організування повстанських відділів Команда УПА наказала, щоб новобранці затяглись до повстанських відділів у повному виряді. Але пізніше виявилось, що таке велике "барахло" дуже обтяжує вояка, робить його нерухливим, прив'язує до речей, тому наказано зредукувати повний виряд до мінімуму, так, щоб виряд без зброї важив максимум 6 кл. (повний виряд польського вояка важив 42,50 кл., німецького вояка - більше).

Виряд українського партизана в порівнянні до виряду вояка в регулярній армії дуже малий, найбільш зраціоналізований, зведений до найпотрібніших речей: наметна плахта заступає дощовик, зимовий плащ та коц. Вона хоронить його перед дощем, нею накривається, з неї будує шатро. Запасові чоботи заступають йому шевські приладдя (кілки, шило, дратва тощо); запасове убрання - голка, нитки та кусник матерії (як латки); наплечник вживає не для особистого виряду (він його вміщує в хлібаку), але для ношення харчів та виряду повстанського відділу.

Кожна армія має мундири, виконані точно за приписом, зразком (кроєм). Однострої українських повстанців є мішаниною цивільних та військових одягів. Кольори також різні. В початках партизанки більша частина повстанців мала цивільний одяг, пізніше, коли здобули на ворогові, траплялися відділи цілковито одягнені в німецькі, мадярські або большевицькі однострої. Це було причиною нещасливих випадків та непотрібних алярмів.

Чотовий Морський зі старшинської школи "Олені", будучи на чаті, застрілив вістуна Сталевого, що вертався

зі стежі. Вістун був у большевицькому плащі і чотовому Морському видався колпаківцем (большевицьким партизаном).

В літі 1945 р. до села Баня Березів зайшов партизанський відділ. Всі повстанці були в большевицьких одностроях. У селі вчинився алярм. Перед власним відділом мусіли залишити село: Командир Відтинка "Гуцульщина", шеф штабу "Говерля", тереновий провідник Коломийщини.

В січні 1946 р. комендант боївки СБ, друг Б., нехотячи спричинив алярм повстанського відділу "Заграва". Він переходив недалеко табору зі своєю боївкою, одягненою в большевицькі однострої, з двома собаками. Сотенний зарядив алярм. У таборі думали, що це большевицька облава.

Таких випадків було багато.

Також шапки не мають якогось усталеного кольору, можна зустріти повстанців у мазепинках, фуражках, лещетарках, кубанках, петлюрівках. Відзнаки (тризуби) є різні, їх повстанці роблять самі. Деякі тризуби відзначаються працьовитим та гарним оформленням. Останньо дається завважити крій одностроїв, подібний до англійського. Ковнір викладаний, подібний, як у цивільній маринарці, кишені накладані, шапки - петлюрівки.

Наразі не можна говорити про якийсь спеціяльний партизанський одяг. Можна сподіватись, що Головний Штаб УПА має вже опрацьовані зразки одностроїв для всіх родів зброї, в яких грають ролю практичні потреби та історичні моменти".

Військові звання

Значна кількість вояків та командирів УПА отримала військовий вишкіл у різних арміях. Були в повстанській армії рядові, підстаршини та старшини Армії УНР та УГА, Війська польського, Червоної армії, легіонів "Нахтігаль" та "Роланд", що діяли у вермахті. Для упорядкування взаємовідносин між поодинокими вояками, бойовими частинами і командним складом армії, та спираючись на традиції визвольної боротьби, командуванням було прийнято рішення про запровадження в УПА військових звань (ступенів). Наказом військам УПА ч.8 від 27 серпня 1943 р. всіх вояків УПА було названо "козаками - почесним званням борця за Українську Державу". За своєю бойовою підготовкою і вишколом козаки розділялися на три групи: козаки - стрільці, підстаршини і старшини. Зазначеним наказом для всіх козаків було встановлено ступені та ранги (див. таб. 1).

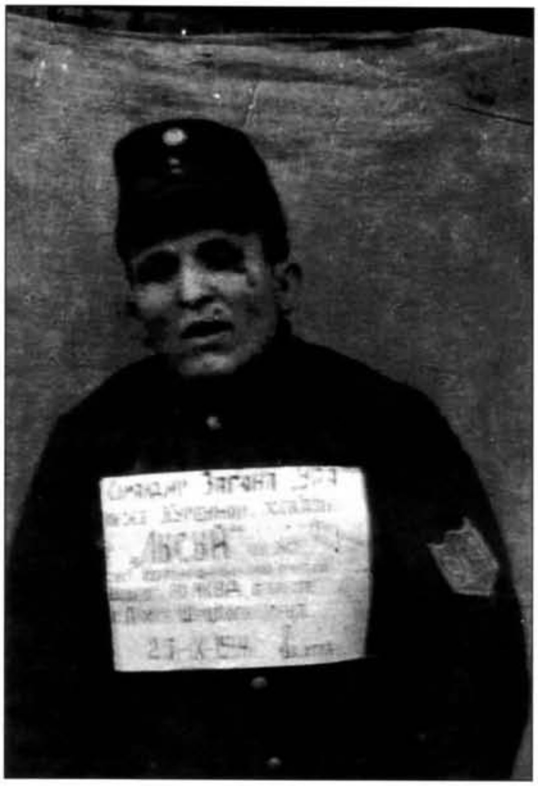
На підставі наказу ч. 8 від 27.08 у вересні 1943 р. на терені УПА - Північ відбулася перша спроба впорядкування підстаршинського і старшинського складу УПА. Наказом від 4.09.1943 р. вимагалося від командирів окремих частин:

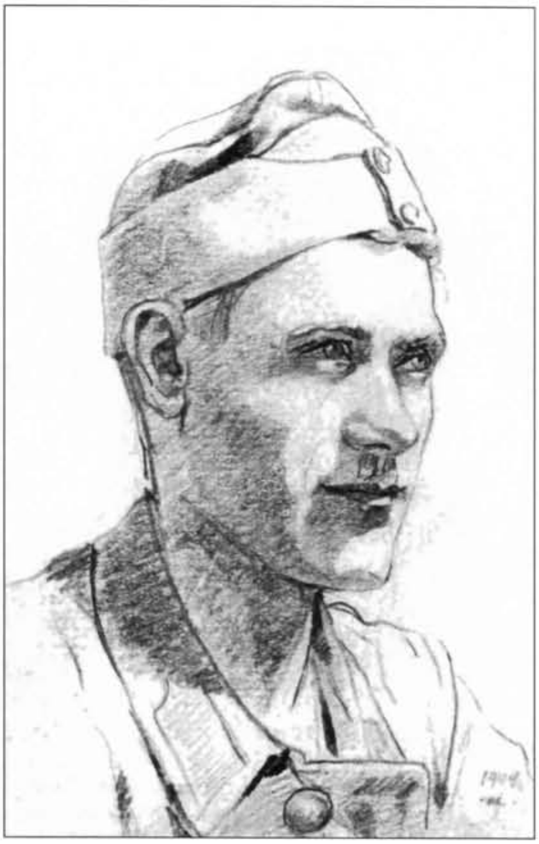
- підвищити в підстаршинські ступені вояків, які вирізнились на вишколі чи у боях, або сумлінно виконують обов'язки;

Вояки УПА, Гуцульщина. Перший ліворуч озброєний угорським карабіном М-43. Зверніть увагу на взуття - постоли - двох повстанців, що стоять ліворуч (невідомий) та праворуч (В.Копчук - «Веселий»).

Посмертне фото курінного УПА І.Климчака - «Лисого», котрий загинув у бою біля с.Плоске Шацького р-ну Волинської області 23.10.1944 р. Це єдине відоме нам фото, котре засвідчує використання на уніформі УПА нарукавної відзнаки у вигляді щита з тризубом.

Вояк УПА «Інженер» в угорському однострої, малюнок Н.Хасевича, 1944 р.

Вояки з сотні «Бродича» (Р.Гробельський, стоїть перший праворуч). Декілька вояків мають на шапках однотипні відзнаки - тризуб у вінку, виготовлені, ймовірно, однією людиною.

- затвердити в ступенях тих підстаршин, які вже їх мали в українській або інших арміях (для цього скликати відповідні екзаменаційні комісії для перевірки теоретичної підготовки підстаршин);

- командирам груп пропонувати для Головної Команди УПА на затвердження в рангах тих старшин, які їх мають з української або інших армій (ранг мав бути доведений або документом, або свідченням двох старшин).

Право підвищення до ступенів вістуна, десятника та старшого десятника мали командири окремих частин (які користувалися правами командирів полків); до ступеня підхорунжого - командири груп (які користуються правом командирів дивізій); інші старшинські ранги могла надавати тільки "Верховна влада, яка користується з прав видання законів" *(з липня 1944 р. це був український підпільний парламент - Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) - прим. авторів).*

Згодом, ймовірно у 1945 р., серпневий наказ ч.8 було анульовано наказом Головного Командування, який вніс зміни в назви військових ступенів в УПА (див. таб. 2)

Як бачимо, було встановлено також ранги генеральної старшини, але чи були в УПА генерали? Можна ствердити, що так. Ще в 1943 р. у штабі УПА-Північ певний час працював генерал Армії УНР С.Кульжинський, але за станом здоров'я він мусив відійти від військової служби. Подальша його доля невідома. Першим офіційним генералом саме УПА став колишній полковник армії УНР, шеф військового штабу УПА-Північ та УПА-Південь Леонід Ступницький - "Гончаренко". Присвоєння звання було здійснене на основі рішення УГВР від 22 квітня 1945 р. і оприлюднено у наказі ч. 2 / 45 від 27 квітня 1945 р. Л. Ступницький отримав звання генерала - хорунжого посмертно з датою старшинства 30 липня 1944 р. (саме тоді він загинув у бою з підрозділами внутрішніх військ НКВС у с.Дермань Здолбунівського району Рівненської області).

Згідно наказу ч.4 / 45 (від 11 жовтня 1945 р.) та на основі рішення УГВР від 8 жовтня 1945 р. посмертно було іменовано генералом - хорунжим шефа оперативного відділу штабу з'єднання груп "44" УПА-Північ полковника Армії УНР І.Терейка - "Дибова" (з датою старшинства 24 квітня 1945 р.) Це підтверджує і підпільна листівка, яка була видана у друкарні імені генерала Терейка у 1948 р. (див. ст.34).

Протягом 1946 р. генеральське звання надавалося двічі на основі рішення УГВР від 9 лютого 1946 р. Так наказом ч.1 / 46 від 15 лютого шефу головного військового штабу УПА майору Д.Грицаю - "Перебийносу" було надано рангу генерала - хорунжого (посмертно) з датою старшинства 1 жовтня 1945 р. До такого ж рангу було підвищено Головного Командира УПА, провідника ОУН в Україні, підполковника Р.Шухевича - "Тараса Чупринку" з датою старшинства 22 січня 1946 р. Він очолював Повстанчу Армію до 5 березня 1950 р., коли загинув у сутичці з оперативною групою МДБ УРСР.

		Ступені				
		Козаки	Підстаршини	Молодша старшина	Булавна старшина	Генеральна старшина
Війська	Сухопутні	козак	десятник	хорунжий	осаул	генерал-хорунжий
		вістун	старший десятник	поручник	підполковник	генерал-поручник
			підхорунжий	сотник	полковник	генерал-полковник
						генерал піхоти*
	Морські	матрос	десятник	молодший лейтенант	капітан-лейтенант	контр-адмірал
		матрос-вістун	старший десятник	лейтенант	капітан-сотник	віце-адмірал
			підхорунжий	старший лейтенант		адмірал
						адмірал флоти

Таблиця 1. Ступені вояків УПА, встановлені Наказом Військам УПА ч.8 від 27.08.1943 р.

* Також були встановлені такі ранги генерал-артилерії, генерал-кінноти, генерал-летунства, генерал-панцерних військ, генерал-інженерних військ

З метою вшанування пам'яті загиблих і святкування 10-ї річниці створення УПА наказом ч. 3 / 52 від 12 жовтня 1952 р. на основі рішення УГВР від 11 жовтня 1952 р. було посмертно надано військові ранги: генерала - хорунжого - шефу військового штабу УПА полковнику О. Гасину - "Лицарю" з датою старшинства - 30 січня 1949 р. (дата загибелі); генерала - політвиховника - працівнику військової референтури проводу ОУН І. Климіву - "Легенді" (загинув 4.12.1942); генерала - політвиховника - політичному референту проводу ОУН Д.Маївському - "Тарасу" (загинув 19.12.1945); генерала - контррозвідки - референту СБ проводу ОУН Миколі Арсеничу - "Михайлу" (загинув 23.01.1947).

Хоча звання "генерал - політвиховник" і "генерал-контррозвідки" не фігурували у переліку старшинських рангів, запроваджених у 1943 р., очевидно їх поява пояснюється необхідністю відзначення керівників різних референтур проводу ОУН, що безпосередньо не керували військовими відділами, а займались виховною роботою чи контррозвідувальним забезпеченням армії.

У липні 1950 р. було іменовано полковником і затверджено Головним Командиром УПА та головою Генерального секретаріату УГВР В.Кука - "Леміша". Відповідно до постанови УГВР від 20 жовтня 1952 р. йому присвоєно рангу генерала - хорунжого з датою старшинства від 14 жовтня 1952 р. Останній генерал УПА був захоплений органами МДБ УРСР 23 травня 1954 р.

6 червня 1948 р. УГВР видала постанову про признання з 22.01.48 р. працівникам Служби Безпеки старшинських та підстаршинських ступенів СБ, аналогічно до відповідних військових ступенів в УПА. Таке рішення було прийнято з уваги на те, що в успішній боротьбі з більшовицькими поліційними органами та їх агентурою Служба Безпеки здобула значний фаховий досвід, сформувалася та діяла як окремий, організований апарат. З конспіративних причин списки- номінації працівників СБ на звання не публікувалися.

Зазначимо, що відзнаки для традиційних військових звань в УПА офіційно не запроваджувалися. Та

Таблиця 2. Ступені вояків УПА, встановлені у 1945 р.

		Ступені				
		Рядові	Підстаршини	Молодша старшина	Булавна старшина	Генеральна старшина
Війська	Сухопутні	стрілець	вістун	хорунжий	майор	генерал-хорунжий
		старший стрілець	старший вістун	поручник	підполковник	
			булавний	сотник	полковник	
			старший булавний			

Полковник В.Кук - «Леміш», від липня 1950 року - Головний Командир УПА, від 20.10.1952 року - генерал-хорунжий.

поодинокі випадки їх розробки та використання фіксувалися вже від початку створення повстанчих відділів, що підтверджується деякими іконографічними джерелами. Але тривало це лише до початку 1944 р., коли в УПА було запроваджено систему функційних відзнак.

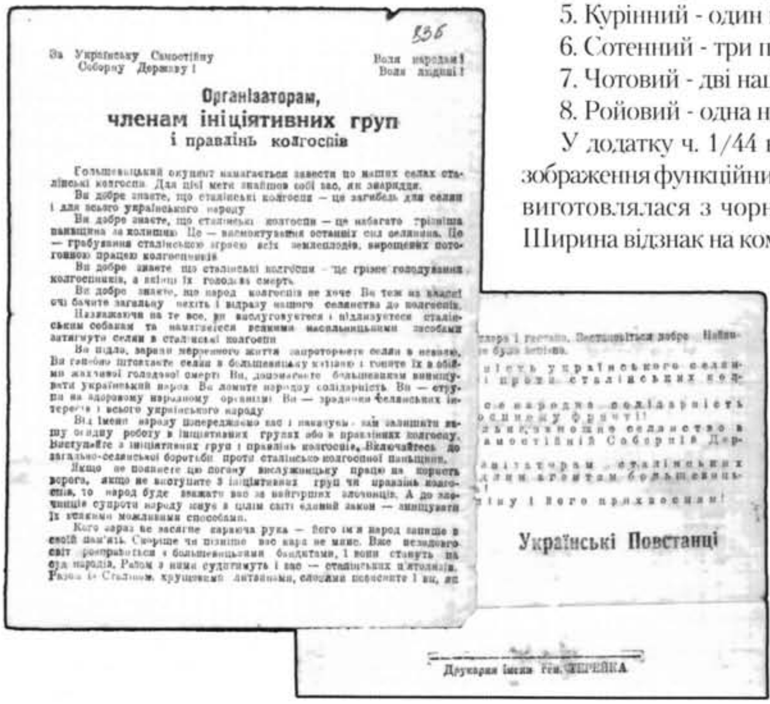
Функційні відзнаки

В УПА вживали подвійну систему ступенів - традиційні військові звання чи ранги, та функційну систему командних призначень. До її появи спричинив значний брак кваліфікованих старшин у період початкової стадії організації бойових відділів та штабів. Передбачалось поєднати функційну систему з статутними військовими званнями за такою схемою: ройовий - старший вістун, чотовий - хорунжий, заступник чотового і бунчужний сотні - старший булавний (старший десятник або підхорунжий), сотенний - поручник, курінний - сотник, командир загону - майор і т. д.

Разом із відзнаками для кожного командира функційну систему формально затвердили у січні 1944 р. для всієї УПА, бо на Волині вона існувала вже у 1943 р. Отже, 27 січня наказом ч. 3/44 для упорядкування старшинства в УПА, базованого на функційній системі, було впроваджено відзнаки, які носилися на лівому кінці коміра та на лівому рукаві мундира нижче ліктя. Вони мали такий вигляд:

1. Головний Командир УПА - тризуб (срібного кольору) з дубовим листком;
2. Краєвий Командир УПА - тризуб червоного кольору над шевроном у вигляді римської цифри "V";
3. Командир ВО (Групи) - три такі ж шеврони;
4. Командир загону - два шеврони;
5. Курінний - один шеврон;
6. Сотенний - три прямокутні нашивки червоного кольору;
7. Чотовий - дві нашивки;
8. Ройовий - одна нашивка.

У додатку ч. 1/44 від 27.1.1944 р. до наказу 3/44 було подано зображення функційних відзнак та вказувалися їх розміри. Їх основа виготовлялася з чорної тканини, а самі відзнаки - з червоної. Ширина відзнак на комірі становила 3 см., а на рукаві - 6 см. Чорне тло основи відзнак виступало назовні на 3 мм. Шефи штабів, інспектори, начальники відділів та поодинокі працівники штабів, відповідно до своєї функції, отримали відзнаки жовтого кольору. Наказом відмічалося, що при однакових відзначеннях функційного старшинства "старший є той, що носить відзнаку жовтої краски".

336

За Українську Самостійну Соборну Державу!

Воля народам! Воля людині!

Організаторам, членам ініціятивних груп і правлінь колгоспів

Большевицький окупант намагається завести по наших селах сталінські колгоспи. Для цієї мети знайшов собі вас, як знаряддя.

Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи — це загибель для селян і для всього українського народу.

Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи — це набагато гірша панщина за колишню. Це — висмоктування останніх сил селянина. Це — грабування сталінською згрaєю всіх землеплодів, вирощених потогінною працею колгоспників.

Ви добре знаєте що сталінські колгоспи — це грізне голодування колгоспників, а врешті їх голодова смерть.

Ви добре знаєте, що народ колгоспів не хоче. Ви теж на власні очі бачите загальну нехіть і відразу нашого селянства до колгоспів.

Незважаючи на те все, ви вислуговуєтеся і підлизуєтеся сталінським собакам та намагаєтеся всякими насильницькими засобами затягнути селян в сталінські колгоспи.

Ви підло, заради мерзенного життя запроторюєте селян в неволю. Ви [illegible] штовхаєте селян в большевицьку кабалу і гоните їх в обійми жахливої голодової смерти. Ви, допомагаєте большевикам винищувати український народ. Ви ломите народну солідарність. Ви — струпи на здоровому народному організмі. Ви — зрадники селянських інтересів і всього українського народу.

Від імени народу попереджаємо вас і накажуємо вам залишити вашу огидну роботу в ініціятивних групах або в правліннях колгоспу. Виступайте з ініціятивних груп і правлінь колгоспів. Включайтесь до загально-селянської боротьби проти сталінсько-колгоспної панщини.

Якщо не покинете цю погану вислужницьку працю на користь ворога, якщо не виступите з ініціятивних груп чи правлінь колгоспів, то народ буде вважати вас за найгірших злочинців. А до злочинців супроти народу живе в цілім світі єдиний закон — знищувати їх всякими можливими способами.

Кого зараз не досягне карна рука — його ім'я народ запише в своїй пам'ять. Скорше чи пізніше вас кара не мине. Вже незадовго світ розправиться з большевицькими бандитами, і вони стануть на суд народів. Разом з ними судитимуть і вас — сталінських п'ятолизів. Разом із Сталіном, хрущовими [illegible], слоєвими повисните і ви, як [illegible]

[illegible] і гестапо. Поставитися добре [illegible] [illegible] буде [illegible].

[illegible]ість українського селян[illegible] [illegible] проти сталінських кол[illegible]

[illegible] народна солідарність [illegible] [illegible]

[illegible] селянство в [illegible] Самостійній Соборній Дер[illegible]

[illegible] сталінських [illegible] агентам большевиць[illegible]

[illegible] і його прихвосням!

Українські Повстанці

Друкарня імени ген. ТЕРЕЙКА

Листівка українських повстанців «Організаторам, членам ініціятивних груп і правлінь колгоспів», надрукована у «Друкарні ім. генерала Терейка» (Волинь).

Не виключено, що система функційних відзнак, втановлена наказом від 27 січня 1944 р., згодом була дещо розширена. Свідченням тому є інформація, подана у цитованій нами вище фундаментальній праці С.Хмеля "Українська партизанка". Її автор, бойовий командир УПА (псевдонімом "Хмель" користувався шеф штабу ВО 4 "Говерла", член КВШ групи УПА-Захід сотник С.Фрасуляк), подає такий опис відзнак функцій:

"Курінному прислуговує право мати свого адьютанта. Для ведення канцелярії куреня він має писаря-бунчужного. Часто адьютант виконує обов'язки курінного бунчужного. Функціональна відзнака курінного - червона римська цифра "V" (п'ять) на лівому рукаві, адьютанта - "V" (п'ятірка) зеленого кольору, бунчужного - така ж сама римська п'ятірка жовтого кольору на лівому рукаві...Функційна відзнака сотенного - три червоні стяжки на лівому рукаві. В керуванні внутрішньою службою в сотні сотенному помагає бунчужний. Його функціональна відзнака - три жовті стяжки на лівому рукаві".

За браком достовірних документальних джерел та фотографій важко втановити, як довго використовувалися функційні відзнаки. Ймовірно вони існували лише у 1944-46 рр. і надалі не нашивалися у цілях конспірації.

Згідно з наявними документами в УПА склалося певне співвідношення між військовими ступенями та функціями (див. таб. 3). Оскільки для останніх існували відзнаки, побутує думка про використання в УПА також і відзнак військових звань. Так, автори книги "Partisan Warfare 1941-1945" Nigel Thomas та Peter Abbot на с.30 своєї праці подали зображення п'ятнадцяти відзнак ступенів (від старшого стрільця до Головного Командира) у вигляді червоних, срібних та золотих шевронів і тризуба (у генералів). Датою затвердження цієї системи вказується 26 січня 1944 р., тобто час появи наказу 3/44 (з похибкою в один день).

Нам не відоме жодне достовірне джерело, яке вказувало б на існування в УПА системи відзнак для військових звань, наведеної у книзі англійських авторів, тому ми вважаємо ці відомості помилковими. Природньо припустити, що існував проект таких відзнак, та дослідникам історії УПА він поки що не відомий.

Нагороди УПА

Серед багатьох українських військових формувань, що діяли у роки Другої Світової війни, власні нагороди мала тільки УПА. Це унікальний приклад існування цілісної системи багатоступеневих нагород для відзначення повстанців, які протягом тривалого часу вели визвольну боротьбу у ворожому оточенні.

Першим документальним свідченням про нагороди є наказ Головного Командування УПА за номером 3/44 від 27 січня 1944 р. Ним встановлювалася система відзначень,

Невідомі командири УПА. На цих двох світлинах бачимо функційні відзнаки сотенного, розміщені на лівому кінці коміра та на лівому рукаві їх мундирів.

Ступені	Функції
старший стрілець	- вояки УПА, що виконують функції заступників ройових
вістун	- вояки УПА, що виконують функції ройових
старший вістун	- вояки УПА, що виконують функції ройових продовж 6 місяців
булавний	- вояки УПА, що виконують функції заступників чотових - вояки УПА, що виконують функції бунчужних відділів
старший булавний	- вояки УПА, що виконують функції бунчужних відділів через 6 місяців - вояки УПА, що виконують функції заступників чотових через 6 місяців - вояки УПА, що виконують функції чотових
хорунжий	- вояки УПА, що виконують функції чотових через 6 місяців - вояки УПА, що виконують функції сотенних
поручник	- вояки УПА, що виконують функції сотенних через 6 місяців
сотник	- вояки УПА, що виконують функції курінних

Таблиця 3. Співвідношення ступенів та функцій вояків УПА.

виділених у окремі групи:

1. Відзначення за бойові заслуги;

2. Відзначення за працю для Українських Збройних Сил;

3. Відзначення за поранення.

Відзначення певних бойових заслуг здійснювалося нагородами відповідних ступенів і класів. До них належали:

I ступінь - Золотий Хрест Бойової Заслуги першого класу,

II ступінь - Золотий Хрест Бойової Заслуги другого класу,

III ступінь - Срібний Хрест Бойової Заслуги першого класу,

IV ступінь - Срібний Хрест Бойової Заслуги другого класу,

V ступінь - Бронзовий Хрест Бойової Заслуги.

До військових відзначень були також віднесені "вирізнення" в наказі командира військового штабу (VI ступінь) і похвала в наказі командира військової округи (VII ступінь).

За особливу працю для Українських Збройних Сил військові та цивільні особи могли бути нагороджені Хрестом Заслуги відповідного класу - Золотим, Срібним чи Бронзовими.

Відзначення за рани планувалося здійснювати таким чином. Кожне окреме поранення від одного до п'яти відзначалося срібною зіркою, від шести до десяти - золотою, а подальші - комбінацією золотих зірок зі срібними. Вони малиноситися на стрічці над клапаном лівої нагрудної кишені мундира.

У систему військових відзначень входила також Пропам'ятна відзнака УПА для нагородження всіх вояків і цивільних осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях, у підпіллі або "спричинилися до розбудови УПА".

Наказом від 27 січня 1944 р. не тільки встановлювалися відзнаки, а й визначався також порядок нагородження ними, та регламентувалося право надання нагороди відповідно до її рівня. Що вище був ступінь нагороди, то вищим був орган, який міг здійснювати нагородження. Так, Золоті Хрести Бойової Заслуги першого і другого класів надавалися УГВР за поданням Головного Командира УПА, Срібні Хрести Бойової Заслуги першого і другого класів - Головним Командиром УПА за поданням крайового командира УПА, Бронзовий Хрест Бойової Заслуги - крайовим командиром УПА за поданням командира Військової Округи - Групи. Золотим і Срібним Хрестом Заслуги нагороджувала УГВР за поданням Головного Командира УПА, а відзначення Бронзовим Хрестом Заслуги здійснював Головний Командир УПА за поданням крайового командира.

Перша відома письмова згадка про відзначення конкретної особи нагородою УПА датована 4 листопада 1944 р. Це "Посмертна листа кандидатів до відзначень Хрестом Заслуги за працю, поляглих на Полі Слави", де йде мова про хорунжого Зеновія Мазуркевича ("Нечипора"), начальника IV відділу Військового штабу ВО "Буг". Починаючи з 1945 р. регулярно видаються постанови УГВР про нагородження бійців та командирів УПА Хрестами Заслуги вищих класів та командирів Військових Округ - про відзначення Хрестами Заслуги нижчих класів і відзначеннями за поранення, хоча в той час жодних нагородних відзнак УПА ще не було виготовлено. Про нагородження повідомлялося через зв'язкових, а замість самих хрестів, як свідчать останні документальні знахідки, повстанцям

видавалися тимчасові посвідки із зазначенням ступеня, класу ордена та номера наказу про нагородження. До отримання нагороди повстанці мали право носити на уніформі стяжку (стрічку) її кольорів, виготовлену з чорної та червоної тканини, з відповідною кількістю "зірок", що вказували на клас ордена. Цими ж постановами УГВР оголошувалося про підвищення військових ступенів підстаршин та старшин.

Спочатку Хрестом Бойової Заслуги нагороджували виключно вояків УПА, а рішенням УГВР від 30 травня 1947 р. було дозволено нагороджувати ним і цивільних осіб - учасників підпілля. Окремим пунктом було зазначено, що "з днем п'ятиліття існування УПА призначається Бронзовий Хрест Заслуги всім учасникам УПА і визвольно - революційного підпілля, уродженим у 1907 році і скоріше, які активно працюють в УПА зглядно в лавах українського визвольно - революційного підпілля два роки"

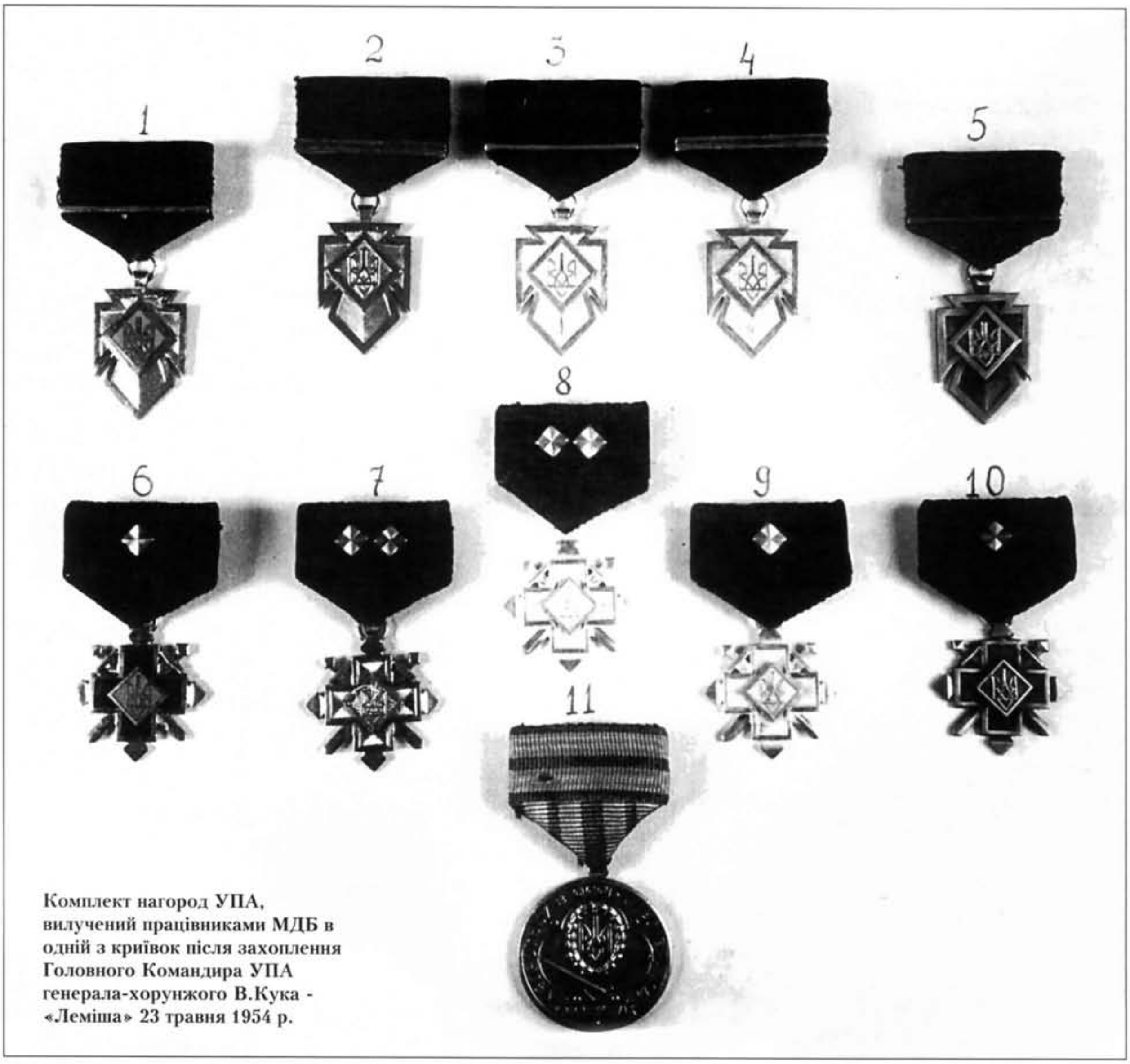
6 червня 1948 р. УГВР видала постанову про встановлення медалі "За боротьбу в особливо важких умовах". В ній зазначалося: "З уваги на те, що в різних районах України багато учасників українського визвольно - революційного руху веде боротьбу проти московсько - більшовицьких окупантів в незвичайно важких умовах, - в умовах, що вимагають від революціонерів і повстанців просто нелюдських фізичних і моральних зусиль, - для відзначення особливої мужності таких революціонерів і повстанців та їхніх особливих заслуг для справи визволення України встановити окрему медаль "За боротьбу в особливо важких умовах". Дослідниками вже виявлені окремі списки - подання про нагородження медаллю, але чи вона видавалися повстанцям - встановити важко. У довіднику П.Содоля "Українська Повстанча Армія" подана версія, що єдиною особою, яка отримала на руки нагороду у підпіллі, був П.Федун - "Полтава" (загинув у грудні 1951 р.).

Головнокомандувач УПА Р.Шухевич. На відомих нам портретах художники зображували Р.Шухевича з генеральськими відзнаками - тризубами на комірі, які в дійсності ніколи ним не використовувалися.

Рій охорони «Довбуша» (перший ліворуч) під час Свята Зброї на хуторі Ясенів (Турківський р-н Львівської обл.), 31.08.1944 р. Майже всі повстанці мають німецькі мундири, подекуди - навіть з відзнаками.

Комплект нагород УПА, вилучений працівниками МДБ в одній з криївок після захоплення Головного Командира УПА генерала-хорунжого В.Кука - «Леміша» 23 травня 1954 р.

Згаданий вище наказ 3/44 встановлював нагороди для вояків УПА, а питання розробки самих проектів та подальшого виготовлення відзначень протягом 1945-1950 рр. неодноразово поставало перед керівництвом УГВР. І тільки у квітні 1950 р. до Головного Командування УПА було передано проект нагород та відзнак УПА, розроблений відомим графіком, членом крайової референтури пропаганди ПЗУЗ Нілом Хасевичем та його учнем "Свиридом". Н. Хасевич представив два проекти Хреста Бойової Заслуги, п'ять проектів Хреста Заслуги, три проекти медалі "За боротьбу в особливо важких умовах", чотири проекти відзнаки належності до УПА та два проекти відзнаки 20-річчя ОУН (хоча остання в наказі від 27 січня 1944 р. не зазначалася). У супровідному листі було подано детальний опис технології їх виготовлення в умовах підпілля. Проекти нагород, розроблені Н. Хасевичем, були затверджені УГВР 30 червня 1950 р. Їх відразу переправили на Захід з кур'єрською групою, яка змогла вийти з території СРСР тільки тому, що у її складі був агент МДБ.

Не можна стверджувати, що до 1950-х років вояки УПА не носили жодних відзначень. За браком офіційно встановлених, вони власноруч переробляли радянські ордени і медалі та відзнаки інших країн, вирізьблюючи чи накладаючи на них українську символіку. Відомі, наприклад, нагороди, виготовлені з Ордена Слави та з російського Георгієвського Хреста (фото на ст. 40). Крім

Підстаршина української поліції Генеральної Губернії з відзнакою Українського легіону полковника Р.Сушка (інша назва - «Військові Відділи Націоналістів» - «ВВН») із зображенням тризуба з мечем та написом «Слава Україні» *(див. кольор. аркуш VIII.1.1.)*.

Досить рідкісними є світлини, які демонструють ношення вояками УПА відзнаки «ОУН. ДУН. 1941» («Дружин Українських Націоналістів» - куренів «Нахтігаль» та «Роланд»). На двох, відомих нам, фото зафіксовані: командир ТВ-21 П.Мельник - «Хмара» (праворуч), та станичний «Орлик» (внизу перший ліворуч).

того, на мундирах вояків Повстанчої Армії можна було зустріти українські відзнаки, встановлені у 1939-1941 рр. Так, учасники Легіону полк. Сушка, що у 1940-1944 рр. служили в українській поліції, а згодом перейшли до УПА, могли носити "Відзнаку ВВН", ветерани Армії УНР - "Комбатантський Хрест", а члени "Дружин Українських Націоналістів" (куренів "Нахтігаль" та "Роланд"), значна кількість яких займала в УПА командні становища - відзнаку "ОУН. ДУН. 1941". Проте необхідність виготовлення нагород безпо-середньо УПА ставала дедалі нагальнішою: підняття бойового духу у важких умовах боротьби та відзначення героїчного чину сотень старшин та стрільців було дуже важливим чинником у діяльності підпілля.

На думку багатьох дослідників, вручення нагород УПА до 1952 р. не відбувалося, але не можна з впевненістю стверджувати, що і пізніше повстанці отримували заслужені ордени. В умовах підпілля їх виготовлення було досить складною справою, тому Закордонним Представництвом (ЗП) УГВР (до складу якого входили М.Лебідь, І.Гриньох, В.Охримович, О.Логуш та інші) було вирішено налагодити їх виробництво у Західній Німеччині.

У 1951 р. вдалося розмістити замовлення на виготовлення хрестів УПА в одній з приватних майстерень у Мюнхені. Нагороди невеликими партіями передавалися кур'єрським групам, що йшли в Україну, для подальшої передачі їх лідерам підпілля. Але ці групи дуже часто потрапляли до рук радянської служби державної безпеки. Як свідчать документи МДБ УРСР, у 1950-1953 рр. було знищено 15 і затримано 16 "емісарів - парашутистів" та захоплено 4 кур'єрські групи. У затриманих подекуди вилучали і повстанські нагороди, які згодом інколи використовувалися (для більшої, так би мовити, достовірності) агентами МГБ, які засилалися у підпілля. Але це, як правило, мало протилежний ефект: ветерани УПА згадують, що коли їм

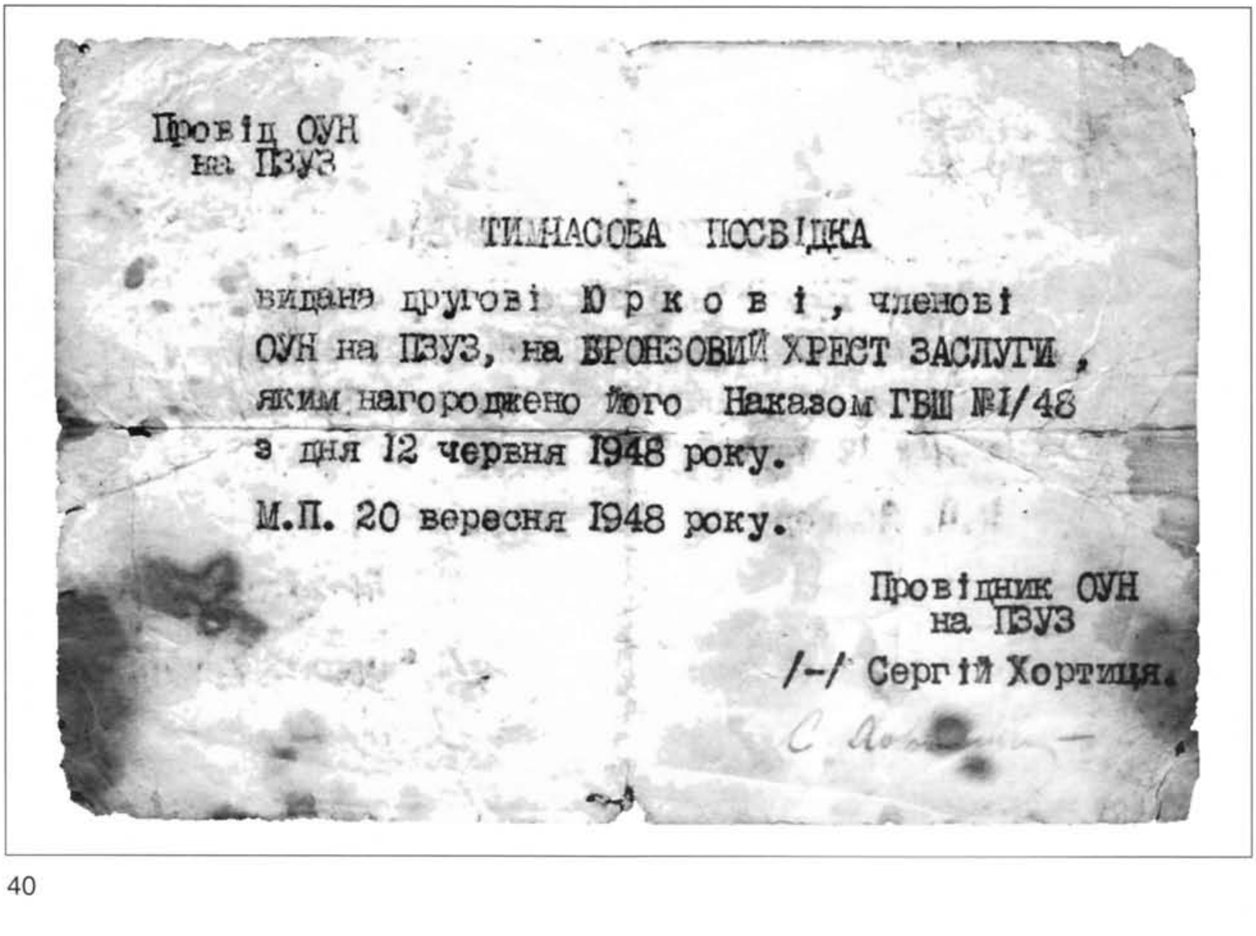
Вояки УПА «Козачок» та «Щупак», 24.11.1948 р. Фото демонструє військові відзнаки, які виготовляли та носили повстанці за відсутності офіційно встановлених. У вояка ліворуч відзнака виготовлена, ймовірно, з російського «Георгієвського хреста». Вояк праворуч має відзнаку, перероблену з радянського «Ордена Слави», із зірки котрого зрізано два горизонтальних кути. На обидвох відзнаках, ймовірно, накладена українська символіка *(див. реконструкцію 2.1 на кольор. аркуші IV)*. У «Щупака» на пряжці ременя тризуб.

траплявся повстанець із нагородою УПА вони були впевнені, що це є "емдебіст".

Лише одній групі під керівництвом В.Охримовича ("Грузин", "Кузьма") восени 1951 р. вдалося дійти до Головного Командира УПА В.Кука та передати, серед іншого, і деяку кількість нагород. Чи отримав тоді хтось з членів підпілля свої хрести та медалі - не відомо, але ми знаємо напевне, що після арешту В.Кука 23 травня 1954 р. в одній з його криївок було вилучено нагороди УПА, які працівниками МДБ були задокументовані та сфотографовані (фото на ст. 38).

Хрести Бойової Заслуги УПА мали стандартний дизайн та однаковий розмір - 27x27 мм. Ордени різних класів відрізнялися поміж собою кольором металу ("золото", "срібло", "бронза") та кількістю квадратних "зірок" на колодці (одна чи дві). За такою ж типологічною схемою будувалася і відмінність класів Хреста Заслуги з тією різницею, що замість "зірок" до колодок кріпилися два чи один "паски" з металу відповідного кольору. Центральний елемент хрестів 1-го класу - ромб - був залитий синьою емаллю (чи фарбою). Крім того, у

Тимчасова посвідка на Бронзовий Хрест Заслуги, яку отримав член ОУН на ПЗУЗ «Юрко» 20 вересня 1948 р. Знайдена у с.Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл. *Публікується вперше.*

Провід ОУН
на ПЗУЗ

ТИМЧАСОВА ПОСВІДКА

видана другові Юркові, членові ОУН на ПЗУЗ, на БРОНЗОВИЙ ХРЕСТ ЗАСЛУГИ, яким нагороджено його Наказом ГВШ №1/48 з дня 12 червня 1948 року.

М.П. 20 вересня 1948 року.

Провідник ОУН
на ПЗУЗ
/-/ Сергій Хортиця.

1-му класі Хреста Бойової Заслуги рамена хреста мали накладену емаль червоного кольору.

Фото комплекту вилучених у В.Кука відзначень УПА нині є, на нашу думку, важливим фалеристичним джерелом. Воно спростовує укорінену серед багатьох дослідників хибну думку про вигляд нагород, точніше - про кількість "зірок" та "пасків" на орденах певних класів.

Вперше кольорове зображення нагород УПА було вміщено дослідником Я.Семотюком у книжці "Українські військові відзнаки", виданій у Торонто у 1991 р. Для публікації автору було надано майже повний комплект нагород, який зберігався у колекції О.Городиського з Чікаго. У книзі Хрест Бойової Заслуги 1-го класу має дві "зірки", а 2-го класу - одну; Хрести Заслуги 1-го та 2-го класів - два та один "пасок" відповідно.

З праці Я.Семотюка зображення хрестів були відтворені у цілій низці книг та статей, що торкалися теми нагород УПА. Проаналізувавши достовірне джерело 1950-х років - фотографію орденів та медалі, які були у розпорядженні Головнокомандувача УПА В.Кука - можна з впевненістю сказати, що хрести 1-го класу мали одну "зірку" ("пасок"), а 2-го - дві "зірки" ("паски") відповідно. Така ж кількість "зірок" знаходилася на Хрестах Бойової Заслуги, що експонувалися 17 липня 2004 р. у Львові на виставці, присвяченій о.І.Гриньоху, і походили з його архіву. Цей діяч ЗП УГВР мав певне відношення до виготовлення нагород УПА у 1951 р. і відзначення, збережені ним, також підтверджують первісний вигляд хрестів.

12 жовтня 1952 р. "на основі постанови УГВР від дня 10.X.1952 р." Головнокомандувачем В. Куком було видано наказ про нагородження медаллю "Х-річчя УПА" "усіх бійців і командирів УПА та всіх учасників українського визвольного революційного підпілля, які на день 14.X. 1952 р. находяться в активній боротьбі проти російсько-більшовицьких поневолювачів України". Самих медалей виготовлено тоді ще не було, тому нагородженим, на основі цього наказу, повинні були видаватися тимчасові посвідки про нагородження медаллю.

Чи було зроблено хоч це? З восьми виготовлених примірників наказу два було вилучено при арешті В.Кука, один - у В.Охримовича, який мав передати його до ЗП УГВР, однак був захоплений органами держбезпеки; мало ймовірно, що потрапили до адресатів і інші п'ять примірників, які призначалися для командирів груп УПА. Про існування наказу знало лише вузьке коло осіб, тому нагородження та видача посвідок в УПА, вірогідно, так і не проводилися.

До сьогодні дослідникам українського визвольного руху не відомі ані проекти, ані оригінали самої медалі "Х-річчя УПА". На нашу думку, її так і не було розроблено та виготовлено, хоча у спогадах М.Савчин "Тисяча доріг" є згадка про те, що влітку 1953 р. провіднику ОУН на ПЗУЗ "Орлану" (В.Галасі) передали від В.Кука "з десяток відзнак на 10-річчя

Повстанці з Гуцульщини. Вгорі: ліворуч - надрайонний провідник СБ Р.Ковальчук-«Тиміш», другий (у мундирі «Веркшуцу» - фабричної охорони) - невідомий. Внизу: ліворуч - В.Копчук-«Веселий», праворуч - В.Столащук-«Шагай». В УПА дуже популярними були фуражки радянських військово-повітряних сил, що проілюстровано цими фото. В.Копчук на фуражці має відзнаку, перероблену з радянської: над крилами замість зірки прикріплено тризуб.

УПА, виготовлених з бронзи". Ця інформація не підтверджує, як нам видається, факту існування медалі. Ймовірно, підпільникам були передані відзнаки учасників УПА, виготовлені у Мюнхені за проектом Н.Хасевича.

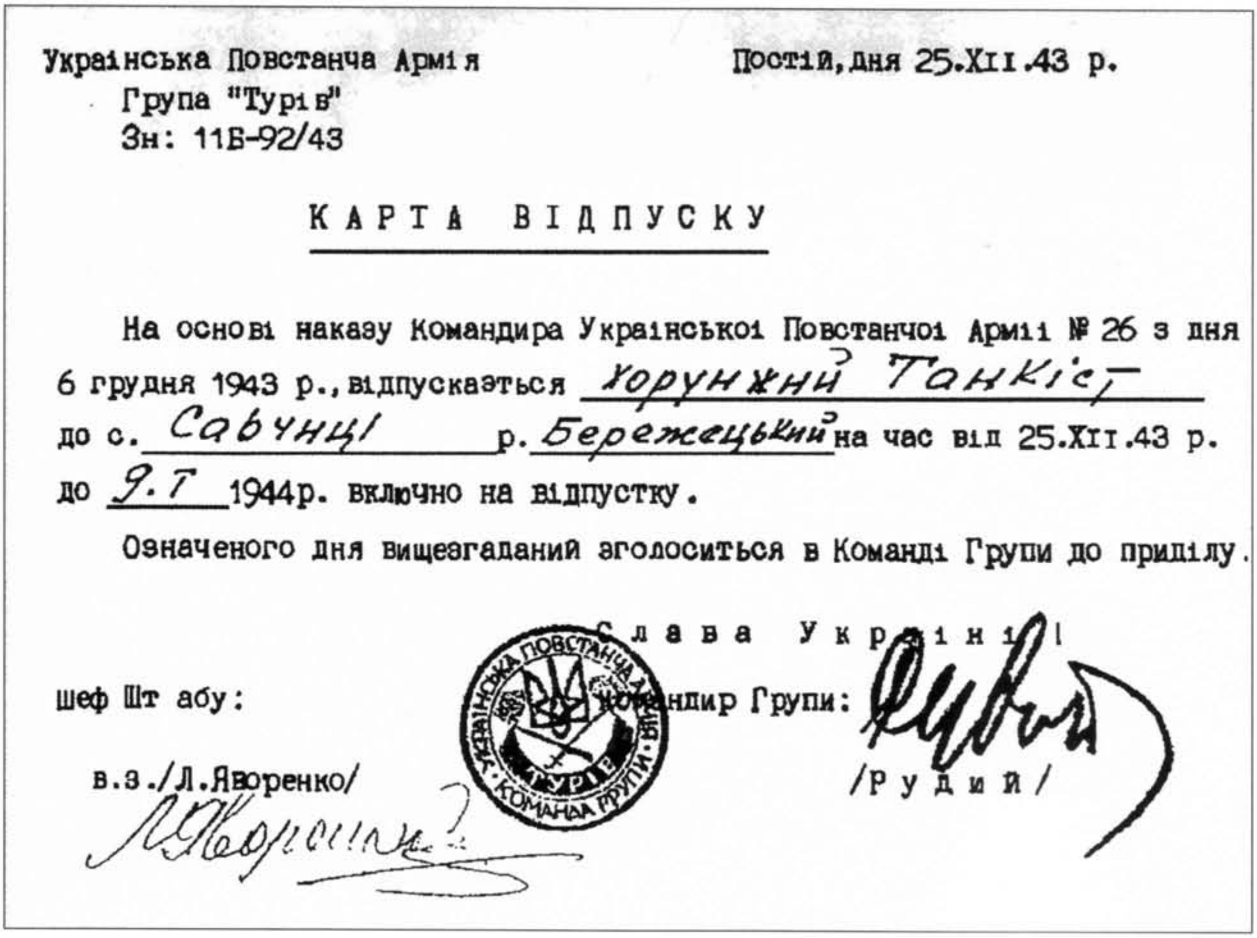
Вище вже йшлося про те, що митець виготовив чотири проекти відзнаки "належності до УПА". На одному з них навіть передбачалося вмістити рік створення УПА та рік її 10-ї річниці. Запроектовані відзнаки мали вигляд ромба і це видається не випадковим: на нашу думку, Н.Хасевич передбачав можливість використання жетона і в якості відзнаки на шапки, а її ромбічна форма дозволяла гармонійно "вписати" відзнаку у середині V-подібного розрізу спереду "мазепинки" чи "петлюрівки" (такі різноманітні "ромбики" дуже часто використовувалися в якості відзнак ще у 1941 р. - див. фото на ст. 5, 22).

Деякі джерела подають інформації про існування в УПА й інших відзнак (школи "Олені", СБ тощо) та доведено, що вони є просто фальсифікатами. Що ж стосується Служби Безпеки, то виключити повністю можливість існування відзнак для її членів не можна.

Віцепрезидент УГВР І.Гриньох вітає випускників старшинської школи УПА-Захід «Олені», липень 1944 р.

«Карта відпуску», видана хорунжому «Танкісту» 25 грудня 1943 р. Група УПА «Турів».

Українська Повстанча Армія Постій, дня 25.XII.43 р.
Група "Турів"
Зн: 11Б-92/43

КАРТА ВІДПУСКУ

На основі наказу Командира Української Повстанчої Армії № 26 з дня 6 грудня 1943 р., відпускається Хорунжий Танкіст до с. Савчиці р. Бережецький на час від 25.XII.43 р. до 9.I 1944р. включно на відпустку.

Означеного дня вищезгаданий зголоситься в Команді Групи до приділу.

Слава Україні!

Шеф Штабу: Командир Групи:

в.з./Л.Яворенко/ /Рудий/

Дата народження 17 лютого 1919 року
Фах духовний ...
Ріст 168 Вага 72
Очі голубі Волосся ...
Окремі знаки шрам над лівим оком.
Побожний
Власноручний підпис
Відділ 0321
Функція бунчужний
Постій, дня 25.11.43 р.
М. П.
Шеф штабу
Ком. групи

ПІДВИЩЕННЯ

Дата	Зміст	Основа	Печ. і підп.
1.1.44 р.	старш. бунчужний	...	Ком. ...

ПЕРЕНЕСЕННЯ

Дата	Адреса відділу	Печ. і підп.
2.3.44 р.	0322	Ком. ...

ЗБРОЯ
Кріс № П.П.Ш. ДЭ.429
Пістоль № -2495-

ШПИТАЛЬ, ВІДЗНАЧЕННЯ ТА ОКРЕМІ ПРИМІТКИ
Відзначений за взірцеве провадження діловодства в сотні. наказ Ком. загону ч. 18-5 від 24.12.43 р.
Ком. загону ...

Зам. 102—123

Українська Повстанча Армія
Група „Турів"
ВИКАЗКА
№ [illegible]/03
Десятник Побожний Петро
Дня 1.cіч.44 р. ст. бунчужний
Дня ___ „ ___
Дня ___ „ ___

Виказка (посвідчення) десятника П.Побожного, бунчужного відділу 0321 групи УПА «Турів», видана 25.11.1943 р.

А.Кондратюк - «Гріша» (ліворуч) та підрайонний провідник ОУН А.Парфенюк- «Боренко», Гощанський р-н Рівненської обл., 1947 р.

На фото праворуч - невідомі повстанці.

1

2

3

Ст.44

1. Вояки з сотні «Бродича». Зліва напрво: «Човен», чотовий П.Гнатюк - «Дорош», бунчужний сотні Т.Лазар - «Кудияр», невідомий - кулеметник сотні.

2. Станичні з Коломийського району «Ужак» та «Грізний». Перший носить смушкову шапку - мазепинку.

3. Невідомий відділ УПА.

Ст.45

Невідомі повстанці.

Українські ветерани дивізії «Галичина», Української Повстанчої Армії та Радянської армії.

Члени Братства вояків УПА Карпатського Краю з організаційною емблемою на лівому рукаві однострою.

Голова Відділу Товариства УПА М.Ковальчин та сотник УПА С.Голяш. Філадельфія, США, березень 1985 р.

Колишній вояк УПА Р.Андрушків - «Степовий», нагороджений Золотим хрестом 25-ліття УПА. На комбатантському однострої - нашиті відзнаки - емблеми Товариства колишніх вояків УПА США та Канади.

За свідченням вояка УПА Ф.Гливи, боївки СБ на теренах Закерзоння ходили в польських одностроях, а "на шапці чи на на рукаві мали тільки певний знак, який давав знати утаємниченим, хто насправді є військові, одягнені як поляки". Нажаль, вигляд такого знака нам не відомий.

Після загибелі керівника підпілля на Волині І.Литвинчука - "Дубового" (19 січня 1951 р.) було знайдено конспекти його бесід з В.Куком, що відбувалися протягом 3-11 жовтня 1950 р. Серед іншого у записах йшлося про необхідність виготовлення відзнак приналежності до УПА та відзнак зв'язкових. Перші, як ми знаємо, були виготовлені, а от щодо існування останніх питання поки що залишається відкритим.

Товариства колишніх вояків УПА

У кінці 1940-х років колишні повстанці - члени рейдуючих груп, які опинилися у таборах переміщених осіб у Західній Німеччині, заснували там "Товариство бувших вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця". Багато з них згодом оселилося в Канаді, США, Австралії та інших країнах. 1 квітня 1950 р у Нью-Йорку, під час першої зустрічі колишніх вояків УПА, виникла думка про потребу створення товариства, яке гуртувало б комбатантів, розкиданих по території США. Така організована одиниця несла б моральну і матеріальну підтримку хворим і пораненим воякам УПА, що оселилися у Німеччині й тим, які могли б виїхати за океан. Організація зареєструвалася під назвою "Товариство колишніх Вояків УПА ім. генерала - хорунжого Т.Чупринки", прийняла Статут і вибрала управу. Основною метою Товариства була подальша допомога українській визвольній боротьбі всіми доступними засобами. У резолюціях з'їзду говорилося, що вояки, які з пропагандивною метою пробилися на Захід, і надалі вважають себе частиною воюючого українського народу; вони повинні довести до західного демократичного світу визвольні ідеї, за які бореться український народ, інформувати про те, що УПА - це збройна сила української нації, яка бореться проти російського імперіалізму і його панування над українським народом.

Колишній чотовий групи УПА «Турів» В.Ромащук-«Чорнота» в уніформі «Всеукраїнського Братства ОУН-УПА».

Велика кількість вояків рейдуючих частин УПА у 1950-х роках виїхала до Канади. 11 листопада 1951 р. там також було створено "Об'єднання бувших вояків УПА" з осідком у Торонто. Станиця бувших вояків УПА організувалася також і у Австралії.

У 1978 р. всі названі організації увійшли до "Світового Братства Вояків УПА". Його метою стало "плекання традиції Української Збройної Сили - Національного Війська - основи суверенності й незалежності Української Самостійної Соборної Держави на славу Божу й добро Народу". Братство поставило собі за мету "вивчати і ширити історію української збройної сили, плекати її духовні й військові традиції, вивчати історію чинів УПА, вказуючи шляхи українській молоді як вести змаг за волю України, проводити видавничу діяльність" тощо.

У роки незалежності "Всеукраїнське Братство ОУН-УПА" було створено і в Україні. Разом з іншими комбатантськими організаціями його члени і надалі ведуть активну працю для закріплення і розбудови Незалежної України.

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ

АРКУШ І

1. Підстаршина УНРА, липень 1941 р.

2. Пов'язки українських формувань, липень-вересень 1941 р.

З початком війни Німеччини проти СРСР у західних областях України наприкінці червня 1941 р. було створено партизансько - повстанчі загони ОУН (б). Від 1 липня того ж року їх номінально було об'єднано у так звану «Українську Національну Революційну Армію» (УНРА). Вояки УНРА використовували червоноармійську уніформу без відзнак, а на лівому рукаві носили пов'язку синього кольору шириною 10 см. із золотим написом «Українське військо» (2.1). Старшини і підстаршини мали жовто - сині, чи синьо-жовті пов'язки з тризубом (2.3, 2.4). У Рівненській області, поза тим, використовувалися синьо - жовті пов'язки з літерами «У.А.» (Українська Армія) (2.2). Відомо також про існування на Тернопільщині пов'язок, на яких тризуб розміщувався на тлі щита (2.5).

Характерним елементом одягу повстанців були також шапки - мазепинки синього кольору з жовтими облямівками та відзнаками у формі тризуба, або радянські сталеві шоломи зразка 1936 р. з намальованими фарбою національними емблемами. Підстаршини на комірі нашивали білий «пасок», а старшини білою тканиною обшивали лівий кут коміра.

Після росформування німцями загонів УНРА подібні однострої використовувалися у новоствореній Українській народній міліції. На пов'язках національних кольорів містилася українська символіка та написи «Народна Міліція», «Українська Міліція», а подекуди - і назва міста (2.6).

3. Старшина «Січі», 1941 р.

У липні 1941 р. у місцях, де не передбачалося постійне розміщення революційних збройних сил, було наказано створити «Допоміжні органи оборони України», до складу яких мали увійти відділи Української Національної Оборони «Січові Стрільці» (або «Січі»), сформовані у якості народного ополчення. Січовики носили червоноармійську уніформу, або мундири, пошиті за зразком польських (впроваджених у 1936 р.) з мазепинками чи пілотками На коміри уніформи нашивали різні за формою петлиці національних кольорів, а на пілотки - прапорці. Ознакою командирського становища могли бути тризуби, розміщені на пов'язках, або нашиті над лівою кишенею мундира на підкладі із тканини синього кольору.

4. Старший булавний Луцького вишкільного куреня, 1943 р.

Влітку 1941 р. у м. Луцьку було створено «Відділ окремого призначення ім. Є.Коновальця», який згодом був переформований німецькою владою у воєнізовану сільськогосподарську школу, відому також під назвами «Господарський курінь», «Луцький вишкільний курінь». Ця частина знаходилася під контролем ОУН(б) і діяла як підпільна підстаршинська школа для підготовки командних кадрів для майбутньої української армії. За наказом ОУН у березні 1943 р. особовий склад школи перейшов до лав УПА, а значну кількість її курсантів було призначено на командирські посади

У Луцькому вишкільному курені було запроваджено уніформу з оригінальними ранговими відзнаками, які нашивалися на рукавах, а від січня 1943 р - на комірах мундирів Такі однострої та відзнаки використовувалася і в УПА до осені 1943 р.

5. Вояк УПА. Волинь, 1943 р.

Вояк одягнений у мундир із синіми з жовтим кантом погонами, які часто вживалися у повстанчих підрозділах на Волині. Над лівою кишенею - оригінальна відзнака у вигляді синьо - жовтого (українського національного) та червоно - чорного (кольорів ОУН) прапорців та тризуба. Таку нашивку бачимо у вояка на фото, вміщеному на ст. 30.

6. Старшина УПА-Захід, 1944 р.

У 1939-1944 рр. значна кількість майбутніх підстаршин та старшин УПА проходила службу в українській порядковій поліції на території Генеральної Губернії. Для неї було впроваджено спеціальний однострій темно-синього кольору. Мазепинки були обшиті у підстаршин червоною, а у старшин - срібною облямівкою. На комірах мундирів кріпилися червоні «зубчатки» зі срібною обшивкою. На погонах німецького зразка, які у підстаршин були сині з червоною облямівкою, а у старшин - червоні, містилася певна кількість «пасків» або «зірок» (відповідно до звання). Внизу правого рукава носили червону стрічку з написом «GENERALGOUVERNEMENT», а на ременях - пряжки з тризубами.

Багато членів порядкової служби вступило до неї у 1940 р. після росформування Українського легіону полковника Р.Сушка (інша назва - «Військові Відділи Націоналістів» - «ВВН»). Ім надавалося право носити на лівій кишені поліційного однострою відзнаку ВВН із зображенням тризуба і написом «Слава Україні» *(див. кольор. аркуш VIII. 1.1.)*

У 1944-1945 рр. практично всі станиці української поліції Генеральної Губернії перейшли до УПА-Захід, тому така уніформа ще довгий час зустрічалася і у повстанчих відділах.

Присягу вояків УПА складає чотовий Д.Білинчук - «Хмара», приймає - сотенний Ю.Матвіїв - «Недобитий». «Хмара» має на мундирі функційні відзнаки чотового.

Т.Боровець в однострої генерала-хорунжого з гаптованими тризубами у вінку на петлицях коміра. 1942 р.

АРКУШ II

1. Член «Відділу окремого призначення». Рівненщина, серпень 1941 р.

У липні 1941 р. було започатковано створення «Відділів окремого призначення» (ВОП), які мали військовий характер (виховували молодь у військовому дусі, вчили володіти зброєю тощо). У м. Костополі такий відділ під командуванням полковника Армії УНР Лиходька нараховував 450 чоловік, а у м.Сарни - біля 250. Відділи були росформовані у листопаді 1941 р., а з частини їх членів утворили поліційні станиці

ВОП мали уніформу, яка виготовлялася за єдиним зразком для всіх членів. У Костополі носили однострої, подібні за кроєм до польських, з українськими елементами - прапорцями на комірі та шапці; в інших відділах носили сині петлиці на комірі, або сині погони. Шапки - пілотки або мазепинки мали сині та жовті окантовки та відзнаки з тризубом.

2. Засновник та командир «Поліської Січі» Т.Боровець - отаман «Тарас Бульба», серпень 1941 р.

«Поліська Січ» існувала від 28 червня 1941 р. і на момент росформування у середині листопада того ж року налічувала до 2 тис. вояків. Т.Боровець, його штаб і частина січовиків перейшли у підпілля, розпочавши навесні 1942 р. боротьбу з німцями. Збройні відділи Т.Боровця прийняли назву «Українська Повстанча Армія»

У «Поліській Січі» використовувалася уніформа Червоної армії без відзнак, або цивільний одяг з шапкою - мазепинкою, а на лівому рукаві носили жовто - синю пов'язку. Т.Боровець та інші старшини на пов'язці мали зображення тризуба *(див. кольор. аркуш І.2.3)*, а на пілотці - стрічку національних кольорів. В подальшому для членів «Поліської Січі» планувалося впровадити власну уніформу і навіть були виготовлені її зразки, але цьому завадило розформування частини.

У 1942-1943 рр. Т.Боровець використовував однострій генерала-хорунжого з гаптованими тризубами у вінку, які розміщувалися на петлицях коміра. Очевидно, виготовлено його було за зразками, запроектованими ще у 1941 р.

3. Старшина в однострої української допоміжної поліції (УДП), 1942 р.

Одним із зразків одностроїв, які мала УДП рейхскомісаріату «Україна», була литовська уніформа з українською символікою. У деяких місцевостях вона використовувалася до кінця 1942 р. На лівому рукаві мундирів носили пов'язки або нашивки у вигляді щитка національних кольорів, які відрізнялися написами або формою відповідно Інколи нарукавні щитки могли використовуватися і в УПА, коли у березні - квітні 1943 р. значна частина УДП поповнила повстанчі відділи. Відтоді стали дуже популярними шапки - петлюрівки, які з'явилися у старшин Народної міліції у 1941 р., потім використовувалася в УДП протягом 1942 р., а згодом, з видозміненим кроєм, стали основним характерним головним убором вояків УПА поряд з мазепинками.

АРКУШ III

1. Чотовий УПА, весна 1943 р.

З початком бойових дій проти німців повстанці все частіше почали використовувати уніформу, спорядження та озброєння вермахту. Відзнаки з мундирів знімали та замінювали на саморобні українські, з трофейної тканини шили мазепинки та петлюрівки, на пряжках німецьких ременів вирізали український герб тощо. У німецькі однострої, інколи, були одягнені цілі відділи УПА.

2. Старшина УПА з неофіційними ранговими відзнаками поручника, 1943 р.

Наказом ч.8 від 27 серпня 1943 р. в УПА були введені військові звання, але відзнаки для них не встановлювалися. Однак, у деяких відділах все ж були випадки їх розробки та неофіційного використання, що підтверджується іконографічними джерелами.

Рангові відзнаки подібні до тих, що використовувалися в Армії УНР, наприклад, на комірах мундирів мали старшини УДП у м. Ківерці Волинської області. Пізніше подібні нашивки, але розміщені на рукавах, використовувалися у деяких відділах УПА на Волині. Тривало це лише до початку 1944 р., коли в УПА було прийнято систему функційних відзнак.

На уніформі старшини, зображеного на ілюстрації, нашито відзнаки поручника (дві зірки над паском). Крім того, він має синьо-жовті ромбовидні петлиці та пілотку - мазепинку (з характерним вирізом спереду відворотів). На лівій нагрудній кишені - Комбатантський хрест - відзнака, встановлена у 1940 р. для ветеранів українських Збройних Сил.

3. Старший стрілець УПА, проект однострою.

На межі 1943-1944 рр. були спроби введення для вояків УПА єдиного однострою та відзнак. Це підтверджують документи, захоплені радянськими партизанами у бою з повстанськими відділами на Волині у 1944 р. *(див. опис на ст. 25-26)*.

4. Реконструкція відзнак за вказаним проектом.

4.1. Погони (зліва на право, згори до низу):

генерал-полковник, генерал-майор, генерал-хорунжий, полковник, підполковник, майор, сотник, поручник, хорунжий, підхорунжий, бунчужний, чотовий, роєвий, старший козак

4.2. Петлиці:

генерали (щит з тризубом)

старшини (біла обшивка)

підстаршини та козаки

4.3. Відзнаки на шапки·

трикутна нашивка з гербом Полісся (тур)
відзнака - кокарда

АРКУШ IV

1. Вояк УПА-Захід, 1944 р.

Для вояків цієї групи УПА характерним було використання на комірах трофейних або саморобних одностроїв відзнак у вигляді червоних «зубчаток» на чорному тлі (1 1)

Як згадувалося вище, такі відзнаки у 1918-1921 рр символізували приналежність до Галицької Армії - Збройних Сил ЗУНР. Коли у 1939 р. Галичина була приєднана до Генеральної Губернії і на етнічних українських землях почала діяти українська порядкова поліція, «зубчатки» стали невідємним елементом її уніформи. Після переходу поліції до лав УПА-Захід їх почали широко використовувати й інші повстанці, розміщуючи відзнаки на чорному підкладі (що, очевидно, символізувало кольори червоно- чорного прапору ОУН)

Самі ж «зубчатки» були стилізованим зображенням тризуба, тому іноді, буквально розуміючи таке їх значення, вояки УПА робили їх більше схожими на цей геральдичний знак (1.2) *(див фото на ст 29)*. Для виготовлення «зубчаток» могла використовуватися також тканина синього та жовтого кольорів.

2. Старшина УПА з функційними відзнаками сотенного, 1944 -1946 рр.

27 січня 1944 р. Наказом ч. 3/44 для упорядкування старшинства в УПА було впроваджено функційні відзнаки. Їх носили на лівій кляпі коміра та на лівому рукаві нижче ліктя у вигляді певної кількості червоних нашивок на чорному підкладі Відзнакою сотенного були три горизонтальні нашивки.

На мундирі сотенного - неофіційна нагорода, виготовлена із радянського Ордена Слави (2 1) *(див фото на ст. 40)*.

3. Член штабу відділу з відзнаками сотенного, УПА-Захід, 1944 - 1946 рр.

У додатку ч. 1/44 від 27.1.1944 р до наказу 3/44 відмічалося, що шефи штабів, інспектори, начальники відділів та поодинокі працівники штабів відповідно до своєї функції повинні носити функційні відзнаки жовтого кольору (3 1) Наказом відмічалося, що при однакових відзначеннях функційного старшинства «старший є той, що носить відзнаку жовтої краски». Малюнок ілюструє використання старшиною, членом штабу відділу Групи УПА-Захід поєднаних функційних відзнак сотенного із «зубчаткою» (3.2)

На лівій кишені мундира старшини розміщено відзнаку «ОУН. ДУН. 1941» *(див. кольор.аркуш VIII. 1.3)*я, яку в УПА носили бувші вояки «Дружин Українських Націоналістів» (куренів «Нахтігаль» та «Роланд»).

4. Функційні відзнаки вояків УПА, 1944 - 45 рр.

Зліва на право.

Головний Командир УПА - тризуб срібного кольору з дубовим листком;

Краєвий Командир УПА - тризуб червоного кольору над шевроном у вигляді римської цифри «V»;

Командир ВО (Групи) - три такі ж шеврони;

Командир загону - два шеврони;

Курінний - один шеврон;

Сотенний - три прямокутні нашивки червоного кольору,

Чотовий - дві нашивки;

Ройовий - одна нашивка.

АРКУШ V

1. Командир куреня в уніформі УПА, 1945 р.

Починаючи з осені 1943 р в УПА найчастіше зустрічалися однострої, пошиті з селянського домашнього фарбованого полотна або сукна. Вони мали комір із застібкою на гачок, чотири накладних кишені, іноді - саморобні гудзики з тризубами. Пряжку ременя, як правило, намагалися оздобити тризубом. На

Перший ліворуч стоїть десятник УПА Є.Смик-«Вій», колишній вояк дивізії «Галичина», який перейшов до повстанців після битви під Бродами. Загинув 7 квітня 1948 р.

мазепинки та петлюрівки кріпили відзнаки з українським гербом. Такаий одностріл почав вважатися загально встановленим для УПА.

2. Чотовий УПА - бувший десятник дивізії «Галичина», серпень 1944 р.

У битві під м. Броди (Львівська обл.) 15-21 липня 1944 р. дивізія «Галичина», сформована з українців, прийняла своє перше справжнє бойове хрещення, але увесь XIII армійський корпус, до складу якого вона входила, був оточений та розбитий Понад 200 вцілілих дивізійників у період від кінця липня і до вересня того ж року поповнили відділи УПА. Найчисельніша група (80 чоловік) перейшла на бік сотні «Дружинники», яка діяла в околицях Бродів на території 4 ВО «Буг» групи УПА-Захід. Це частково вирішило проблему нестачі середнього та молодшого командного складу, а чимало підстаршин та старшин дивізії стали видатними командирами бойових загонів українського Руху Опору.

Після приходу вояків дивізії до повстанчих з'єднань боєздатність УПА-Захід значно зросла, оскільки у групі не було практично жодного відділу, в якому б дивізійники не творили основне військово вишколене ядро. Аналізуючи доступні джерела, дослідники підрахували, що за увесь час існування дивізії «Галичина» - 1-ої УД УНА (від вишколу до останніх бойових дій впродовж літа 1943 - весни 1945 рр) на бік українських повстанців перейшло

біля 1000 добровольців та вояків цієї військової частини.

В лавах УПА дивізійники і надалі використовували свою уніформу та спорядження, знявши символіку німецької армії. Відзнаки на шапках були замінені на синьо - жовті стрічки чи українські кокарди, а на німецькі пряжки ременів кріпили тризуби. Дехто зберігав дивізійну відзнаку - лева на лівому рукаві мундира як герб землі, за яку воював. Але, як свідчать деякі доступні нам фотографії, в УПА також могли зустрічатися однострої дивізії з попередніми відзнаками.

3. Командир куреня «Буг» Групи «Турів» УПА-Північ. Волинь, вересень 1944 р.

Від 1918 р. в українських арміях не існувало нарукавних емблем. Єдиним винятком була УГА, в якій 14 червня 1919 р. було введено нарукавні знаки для «відрізнення поодиноких вищих команд, корпусів, бригад та родів оружжа». Якби процес розвитку військової емблематики не перервався у 1920 р. через поразку у війні із ворогами України, він мав би закінчитися створенням повноцінних нарукавних емблем українських з'єднань та частин, як сталося в арміях інших країн світу

У 1930-х роках у деяких українських напіввійськових молодіжних товариствах існувала нарукавна символіка, однак це не призвело до появи її (навіть теоретично) в українських озброєних частинах періоду 1939-1943 рр

Від середини 1943 і до травня 1945 рр. існувало кілька нарукавних знаків, які носили вояки-українці різних формацій, та серед повстанців вони (окрім відзнаки дивізії «Галичина») практично не зустрічалися

Що ж стосується УПА, то достовірно відомо лише про єдиний випадок носіння нарукавної відзнаки з тризубом командиром куреня «Буг» «Павлюком», що зафіксовано на його посмертному фото, зробленому енкаведистами 23 жовтня 1944 р. *(див. фото на ст. 31)* При збільшенні фотознімку видно, що відзнака була вишита ниткою (ймовірно жовтою на блакитній тканині).

4. Саморобні відзнаки - кокарди вояків УПА.

Зважаючи на те, що УПА не отримала повного власного однострою, функції відзнак покладалися на деякі елементи одягу повстанців. У першу чергу це стосується мазепинок та петлюрівок, оскільки вони мали характерний вигляд і були ознакою приналежності виключно до української армії. На шапки обов'язково кріпилися українські відзнаки: дехто мав кокарди, що використовувались ще у 1918-1921 рр., інші носили зразки, виготовлені для української допоміжної поліції у Генеральній Губернії Але в більшості вояки самостійно вирізали тризуби різного розміру та стилю, використовуючи будь-які доступні матеріали: гарматні або патронні гільзи, жерсть, дерево, пластик, тканину тощо.

Шапкові відзнаки українських повстанців за виглядом відрізнялися великим розмаїттям, оскільки виготовляли їх за різних технічних можливостей та на власний смак. Вояки деяких відділів мали на шапках однакові відзнаки, що підтверджує існування централізованого їх виробництва одним майстром або однією підпільною «фабрикою». У курені «Хмари» (ТВ-21 групи УПА-Захід), наприклад, вони мали вигляд фігурного блакитного щита з вимірами близько 3х2 см. із жовтим тризубом та жовтою обвідкою

АРКУШ VI

Пряжки до військових ременів вояків УПА.

Іншою характерною ознакою приналежності до УПА були ремені з тризубами на пряжках Вперше вони з'явилися на однострої української поліції Генеральної Губернії у 1940-1941 рр. і були кількох типів. Рядовий та підстаршинський склад використовував пряжки, що за формою і способом застібання нагадували німецькі, але зображення на них було таке ж, як і на відзнаці Легіону Р.Сушка - тризуб та напис «Слава Україні» *(див фото на ст 21)*. В УПА зустрічалися такі пряжки, зроблені вручну (1). Старшини поліції, як правило, мали на ременях пряжки у вигляді прямокутної рамки з тризубом у середині, або припаяним зверху *(див. фото на ст.29)*

У Повстанчій армії пряжки з українським гербом почали використовуватися вже з перших місяців її існування. Вони були різні за формою та способом виготовлення: одні переробляли з німецьких (2-5), інші - з радянських офіцерських, вирізуючи зірку та накладаючи тризуб (9). Найбільш вживаними були пряжки, які вирізували з використаних гарматних гільз: вони були практично однотипними і відрізнялися лише розміром та деякими деталями (6-8). Зустрічалися також пряжки, виготовлені за індивідуальними проектами вояків шляхом виготовлення форм та відливання з металу (10, 11, 13), або карбування (12).

АРКУШ VII

Нагороди УПА.

1. Хрести Бойової Заслуги УПА.

Золотий 1 кл. - червоний із золотим тризубом на блакитному тлі. На стрічці - одна золота зірка.

Золотий 2 кл. - з позолоченого металу. На стрічці - дві зірки.

Срібний 1 кл. - з посрібленого металу На стрічці - одна срібна зірка

Срібний 2 кл - з посрібленого металу. На стрічці - дві зірки

Бронзовий - з бронзи. На стрічці - одна зірка.

Виміри хрестів - 27x27 мм. Стрічка шириною 16 мм. червона з двома чорними смужками по середині.

Автор проекту Н Хасевич.

2. Хрести Заслуги УПА.

Золотий 1 кл. - із золотим тризубом на блакитному тлі. На стрічці - один золотий «пасок».

Золотий 2 кл. - з позолоченого металу На стрічці - два «паски»

Срібний 1 кл. - з посрібленого металу. На стрічці - один срібний «паски»

Срібний 2 кл. - з посрібленого металу. На стрічці - два «паски».

Бронзовий - з бронзи На стрічці - один «пасок».

Виміри хрестів - 27x19 мм. Стрічка шириною 30 мм червона з двома чорними смужками по боках.

Автор проекту Н.Хасевич.

3. Медаль УПА «За боротьбу в особливо важких умовах».

Встановлена постановою УГВР 6 червня 1948 р. Діаметр 30 мм. Стрічка шириною 16 мм. з трьома блакитними смужками на жовтому тлі.

Автор проекту Н.Хасевич.

4. Відзнака вояка УПА.

Розмір відзнаки, виготовленої із бронзи, 42 x 22 мм. Існують відзнаки оригінального випуску (1951 р.), а також перевидані в США у 1967 та у 1987 рр.

На звороті перевиданих відзнак вгорі вибито «1942», а знизу - рік виготовлення («1967» та «1987» відповідно).

Відзнака 1987 р. випуску позолочена.

Автор проекту Н.Хасевич.

5. Золотий Хрест у 25-річчя УПА.

Встановлений Капітулою Золотого Хреста УПА у 1967 р Хрест першого випуску з вимірами 25x25 мм. виготовлений із золота, на червоно - чорній стрічці

Члени військово-історичних клубів у одностроях - реконструкціях старшин та вояків УПА, 2005 р.

шириною 38 мм. Хрест другого випуску (1988 р.) - з позолоченого металу.

Автор проекту Н.Хасевич.

АРКУШ VIII

1. Українські відзнаки 1939-1941 рр., які зустрічалися в УПА.

1.1. Відзнака Українського Легіону полковника Р.Сушка (інша назва - «Військові Відділи Націоналістів» - «ВВН») із націоналістичним тризубом (з мечем) та написом «Слава Україні». Випущена у Німеччині восени 1939 р. Діаметр 45 мм.

Відзнаку могли носити учасники Легіону, які від 1940 року служили в українській порядковій поліції у Генеральній Губернії, а у 1944 р перейшли до УПА-Захід. Але після розколу в ОУН 1940 року тризуб з мечем залишився гербом ОУН(м), а в ОУН(б) визнавали тризуб Володимира Великого, встановлений 1918 р. Це, звичайно, обмежувало масовість носіння цієї відзнаки у відділах УПА, що підпорядковувалися ОУН(б).

Існує декілька різновидів відзнаки, виготовлених вже після війни.

1.2. Український Комбатантський Хрест.

Відзнака встановлена українським комбатантським з'їздом у Кракові у 1941 р. для комбатантів (ветеранів) Українських Збройних Сил.

Розмір 38х38 мм. Кріпилася на шпильці. Перевидана у 1948 р. (на закрутці) для членів «Об'єднання Українських Комбатантів».

1.3. Відзнака «ОУН. ДУН. 1941» «Дружин Українських Націоналістів» (куренів «Нахтігаль» та «Роланд»).

Виготовлена 1941 р. у Німеччині. Розміри - 50х38 мм. Перевидана в США у 1981 р.

2. Відзнаки організацій ветеранів УПА.

2.1. Відзнака «25-річчя рейду УПА»

Встановлена у 1972 р. у США для відзначення рейду відділів УПА на Захід у 1947 р. Виміри 28х28 см.

Після закінчення війни члени рейдуючих груп УПА, що пробилися на Захід, оселилися у різних країнах світу, де заснували свої ветеранські організації. З часом у них було

розроблено організаційну символіку та впроваджено комбатантський однострій, який складався з шапки пілотки темно-синього кольору з жовтим окантуванням, та темно-синьої блузи цивільного зразка з накладною нагрудною кишенею зліва. На пілотки та на кишеню кріпилися гаптовані ниткою організаційні емблеми, а на лацкані блузи - металеві відзнаки з символікою товариств.

Товариство колишніх Вояків УПА ім. генерала - хорунжого Т Чупринки.

Засноване 1 квітня 1950 р у Нью-Йорку, США. Існує також у Канаді

Емблема створена у 1953 р. Металева відзнака (12x12 мм із золота) видана у 1954 р., другий пізніший випуск - з позолоченого металу. Нагрудна гаптована відзнака 67x67 мм (2.2). Відзнака на пілотку - 40x40 мм. (2.3)

На лівому боці пілотки напис· «Т-во К.В УПА», на правому - «VETERANS OF UKRAINIAN INSURGENT ARMY» («Ветерани Української Повстанчої Армії») (2.4)

Об'єднання колишніх вояків УПА.

Засноване 11 листопада 1951 р. у Торонто, Канада. Існує також у США.

Нагрудна гаптована нашивка діаметром 70 мм випущена в Торонто (2.5). Перевидана у 1988 р. Нашивка на пілотку має діаметр 40x40 мм (2.6). Металева золота відзнака діаметром 19 мм. випущена у США. На лівому боці пілотки вишито літери «OKW UPA» (скорочена назва організації), а на правому - напис «UKRAINIAN VETERANS» («Українські ветерани» (2 6)

Всеукраїнське Братство УПА.

Створене у 1992 р. Сучасна назва - «Всеукраїнське Братство ОУН-УПА ім. ген.-хор. Тараса Чупринки».

Єдиних офіційно встановлених символіки та однострою не має Члени Братства носять, зазвичай, відкриті мундири захисного або синього кольору з накладними кишенями та петлюрівки чи мазепинки Перша відзнака - кокарда, яку використовували на одностроях, виготовлена у 1992 р (2 8) Члени Братств кількох західних областей, об'єднаних у «Братство вояків УПА Карпатського краю», носять власну нарукавну відзнаку (2 9).

3. Ювілейні відзначення УПА та УГВР.

3 1 Ювілейна відзнака 50-річчя УПА

Видана в Україні у 1992 р На звороті напис «Воля народам - воля людині» і порядкове число. Виміри хреста 40x40 мм.

3 2 Ювілейна відзнака 60-річчя УПА

Всановлена Головною Булавою «Всеукраїнського Братства ОУН-УПА ім ген.-хор. Тараса Чупринки» в Україні у 2002 р На звороті напис· «60 років 1942 - УПА - 2002» і порядкове число. Виміри хреста 37x37 мм.

Нагороду виготовлено накладом 4000 шт у Львові.

Автор проекту відзнаки В.Турецький

3.3. Ювілейна відзнака 50-річчя УГВР

Видана в Україні у 1994 р. На звороті напис «За заслуги перед Україною». Виміри відзнаки 36x36 мм. Стрічка шириною 24 мм. блакитна з трьома вузькими жовтими смужками по середині.

3.4. Почесна відзнака 60-річчя УГВР

Встановлена у 2004 р. На звороті напис: «60 років Української Головної Визвольної Ради» і порядкове число Виміри хреста 40x40 мм. Стрічка шириною 20 мм. блакитна з двома жовтими смужками.

Автор проекту відзнаки В.Турецький.

Color Plates

Plate 1

1. NCO of the UNRA, July 1941
2. Brassards of Ukrainian units, July-September 1941
3. Officers of the "Sich"
4. Senior NCO of Lutsk training battalion, 1943
5. UPA soldier, 1943
6. UPA commander, UPA-West, 1944

Plate 2

1. Member of "Special assignment unit", Rivne region, August 1941
2. Founder and commander of the UPA "*Poliska Sich*" T.Borovets (a.k.a. "Taras Bulba"), August 1941
3. Officer of Ukrainian Auxiliary Police, 1942
4. Cap badges of Ukrainian units, that were worn in the UPA

Plate 3

1. Platoon commander of the UPA, 1943
2. UPA officer with unofficial rank insignia of the *Poruchnik* (Lieutenant), 1943
3. Senior private of the UPA, draft of the uniform
4. Rank insignia according to the above-mentioned draft
4.1. Shoulder straps
4.2. Collar patches
4.3. Cap badges

Plate 4

1. Soldier of UPA-West, 1944
1.1-1.3. Different styles of "zubchatka" (collar patch of UPA-West)
2. Company commander of the UPA, 1944
3. Company commander of the UPA (HQ branch), 1944
4. Functional insignia, 1944-45

Plate 5

1. Battalion commander of the UPA, 1945
2. Platoon commander of the UPA – ex soldier of the division "Galitzien", August 1944
3. Battalion commander of the UPA, "Bug" battalion, Volynian region, September 1944
4. Home-made cockades of the UPA

Plate 6

UPA belt buckles

Plate 7

UPA awards
1. Military Merit Cross
2. Merit Cross
3.1. Medal "For the struggle in extremely hard conditions"
3.2. UPA badge
3.3. Golden Cross "25th anniversary of the UPA"

Plate 8

1. Ukrainian badges from 1939-1941 period, that were worn in the UPA
1.1. Badge of Ukrainian Legion of col. R.Sushko, 1940
1.2. Ukrainian Combatant Cross, 1940
1.3. Badge of *Druzhyny Ukraninskykh Natsionalistiv* (Ukrainian Nationalist Units), 1941
2. Veteran badges of the UPA
2.1. Badge "25th anniversary of UPA raid", 1972

Summary

Ukrainians lost their "Bid for independence" (1917-1920/21), but the idea of armed struggle for Ukrainian state remained alive. In 1921 "Ukrainian Military Organization" (ukr. UVO for short) was created and in 1929 "Organization of Ukrainian Nationalists" (ukr. OUN) was created.

The first insurgent units appeared in 1941 when Bandera's wing of the OUN used German attack on the Soviet Union to create *Ukrainska Natsionalna Revoliutsiina Armiya* or *UNRA* (Ukrainian National Revolutionary Army) in the western regions of Soviet Ukraine.

The next nationalist unit was formed at the same time by Ukrainian People's Republic (ukr. UNR) government-in-exile. It was called *Ukrainska Povstanska Armiya "Poliska Sich"* (Ukrainian Insurgent Army "Polisian *Sich*").

Note, that this and several other attempts to create Ukrainian armed formations were taken without the Germans' knowledge or consent, since they were opposed to nationalist activity of any kind in their newly conquered territory. Germans started to suppress nationalist activity, which in turn led to armed resistance of Ukrainian nationalists.

At the end of 1942 Bandera's wing of the OUN organized its own UPA, and by the Summer of 1943 it become the only independent Ukrainian armed formation.

Durind1943 the UPA had become the main resistance force, fighting both Germans and Soviet Russians alike. In late 1944 it was 25,000-30,000 strong, with small cavalry and artillery detachments. The main unit was the *sotnya* or company (also known as *viddil* or unit). This usually operated independently, but two to four companies could be combined to form a *kurin* (battalion) in the event of a large scale operation. At this period the UPA was divided into three General Military Districts, "North" (Volhynia and Zhitomir), "West" (Galicia and Transcarpathia) and "South" (Kyiv, Vinnitsia and Khmelnytsky). Each general military district was subdivided into districts. Forces of each district were formed into Group.

After 1945 all the Ukrainian lands came under Soviet control, and Soviet internal security forces moved in. Underground resistance continued until the mid 1950s (last resistance cells were destroyed in 1960), though the UPA was largely destroyed in 1948 following joint Czech, Polish and Soviet operations.

The UPA used captured arms and equipment, so these would have been mainly German up to the mid 1940s. However, it also captured and even traded with the Italian, Hungarian, Rumanian and Slovak occupation troops. After 1945 most new weapons arms and equipment were of the Soviet pattern.

In 1941 there were several attempts to introduce some uniform dress for Ukrainian units. It was based on captured Soviet stocks or was home-made.

The UPA wore a variety of uniforms, some of them home-made and others captured German, Soviet or Satellite ones.

With the lack of proper uniforms the only "Ukrainian" part of the uniform often was *"Mazepynka"* or *"Petliurivka"* peaked cap with "V" shaped indentation at the front. The *tryzub* was often worn as a cap device or belt buckle.

On 27th August 1943 UPA introduced military ranks, but not rank insignia (they were never adopted). Functional ranks and corresponding insignia were introduced instead on 27th January 1944. They were as follows: *Holovnyi Komandyr UPA* (Commander in Chief) a silver trident with silver oak leaf below; *Kraievyi Komandyr UPA* (General Military District Commander) red trident with a red "V"-shaped chevron; *Komandyr Voiennoi Okruhy* (Military District Commander) three "V"-shaped chevrons; *Komandyr Zahonu* (Detachment Commander) two; *Kurinnyi* (Battalion Commander) one; *Sotenyi* (Company Commander) three red stripes; *Chotovyi* (Platoon Commander) two; *Roiovyi* (Squad Commander) one. HQ personnel had yellow chevrons and were considered senior to field commanders of equal "function". The chevrons were flat-topped. Insignia was worn on a black backing on the left collar lapel (including civilian dress) and left forearm (uniform only). Note, that there were local variations, and most UPA men wore no insignia at all.

Order of 27th January 1944 introduced not only functional ranks but system of decorations as well. There were: decorations for combat service (Military Merit Cross in 5 grades and mention in dispatches in 2 grades), decorations for service for the army (Merit Cross in 3 grades), decorations for wounds and special "memorial distinction" for the UPA soldiers and civilian supporters. In 1948 another medal, named "For the struggle in extremely hard conditions", was created. Unfortunately, these awards were manufactured only in 1951, and it is doubtful that any UPA soldier ever received any cross or medal while in Ukraine.

Список джерел

Альманах Товариства вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича - Тараса Чупринки в ЗСА 1950-2000. *Ред. М.Кальба* - Детройт, 2000

Армія безсмертних. Повстанські світлини. *Ред. В'ятрович, В.Мороз.* - Львів, 2002

Бедрій А. ОУН і УПА. - Нью-Йорк, 1983

Білас І. Репресивно - каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. - Київ, 1994

Боляновський А. Дивізія «Галичина», історія. - Львів, 2000

Борець Ю. За Україну, за її волю. - Київ, 1998

Бульба-Боровець Т. Армія без держави. - Вінніпег, 1981

Веденеєв Д. Форма УПА: невідомий проект. // Однострій. - Рівне, 2000. - №4. - С.14-16.

Веденеєв Д. Легендовані групи УПА. // Однострій. - Рівне, 2000. - №5. - С.28

Веденеєв Д., Івко В. Оперативно-військові групи силових структур СРСР у боротьбі з УПА. // Однострій. - Рівне, 2000. - №5. - С.19-24

Веденеєв Д. До історії нагородної системи УПА. // Однострій. - Рівне, 2004. - №8. - С.36-39

Впоряд. - Львів, 1939

В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. - Торонто-Львів, 2001

Глива Ф. Я зрозумів, що моє життя не було даремним. //Альманах "Гомону України" на 2001 рік. Торонто, 2001

Графіка в бункрах УПА. - Філадельфія: Пролог, 1952

Гуменюк Р. Озброєння УПА // Однострій. - Рівне, 2002. - №6. - С. 42-43. - №7. - С. 42-45

Дмитрик І. У лісах Лемківщини. Спомини вояка УПА. - Сучасність, 1976

Інструкція Служби Безпеки. - Радехів, 1941

Кальба М. ДУН в розбудові УПА. - Детройт - Тернопіль, 2005

*Кентій А.*Українська Повстанська Армія в 1942 - 1943 рр. - Київ, 1999

*Кентій А.*Українська Повстанська Армія в 1944 - 1945 рр. - Київ, 1999

Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони). - Тернопіль, 1999

Климишин М. В поході до волі. Спомини. - Т.1. - Торонто, 1975

Климишин М. «ДУН» // Авангард. - Брюсель. - №1(160). - p.XXXVI

Книш З. Перед походом на Схід. Частина 1. - Торонто

Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН-УПА в фондах Державного Архіву СБУ. - Київ, 2000

Косик В. Україна і Німеччина у Другій Світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993

Куделя М. Крізь бурі лихоліть. - Ст.Паул, Миннеаполис, 1999

Літопис УПА. - Т.1-Т.39. - Торонто - Львів, 1989-2003

Літопис УПА. Нова серія. - Т.2. - Київ-Торонто, 1999

Манзуренко В. Фотогалерея УПА: Яворівська знахідка. // Однострій. - Рівне, 2000. - №5. - С.34-35

Манзуренко В. Ремінні пряжки УПА. // Однострій. - Рівне, 2001. - №6. - С.28-29

Марчук І. Українська Повстанська Армія (УПА) // Однострій. - Рівне, 2001. - №6. - С.25-27

Музичук С., Марчук І. Луцький вишкільний курінь 1941-1943. // Однострій. - Рівне, 2000. - №5. - С.39-42

Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН (Б) у 1949-1942 роках. - Київ, 2004

Пахолко С. Українські нагороди та відзнаки-фальсифікати. // Однострій. - Рівне, 2000. - №5. - С.39-42

Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. - Тернопіль, 2001

Полянський О. Армія нескорених. - Тернопіль, 2002

Семотюк Я. "Українські військові нагороди". - Торонто, 2004

Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. - Київ, 2000

Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943-1949. Довідник у двох частинах. - Нью-Йорк, 1994

Станіславів-Макух В. Ліс приймає повстанців. - Миннеаполис, 1997

Стецько Я. 30 червня 1941 р. - Торонто, 1967

Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. - Рівне, 2005

Українська фалеристика. - Київ, 2004

Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. - Львів-Київ, 2001

Хмель С. Українська партизанка. - Львів, 1994

Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. - Мюнхен, 1958

Эббот П., Томас Н., Чаппел М. Союзники Германии на Восточном фронте 1941-1945. - Москва, 2001

Melnyk M. To Battle. The Formation and History of the 14 Waffen-Grenadier-Division der SS. - UK, 2002

Mollo A. The Armed Forces of World War II. Uniforms, insignia & organisation. - London, 2000

Rutkiewicz J., Kulikow W. Wojsko Litewskie 1918-1940. - Warszawa, 2002

Rutkiewicz J. Wojsko Lotewskie 1918-1940. - Warszawa, 2005

Wielecki H. Polski mundur wojskowy 1918-1939. - Warszawa, 1995

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ) - Ф.3833. - Оп.1. - Спр.45

ЦДАВОУ - Ф.5836. - Оп.1. - Спр.14а. - Арк.43

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) - Ф.62. - Оп.1. - Спр.253. - Арк.70 - 72

Державний Архів Рівненської Області (ДАРО) - Ф.Р-30. - Оп.2. - Спр.33. - Арк.152

ДАРО - Ф.Р-30. - Оп.2. - Спр.41. - Арк.1.

ДАРО - Ф.Р-48. - Оп.1. - Спр.10. - Арк.7,8.

Перелік використаних скорочень

ВВН - Військові Відділи Націоналістів
ВВ - Внутрішні війська
ВО - Військова Округа
ГГ - Генеральна Губернія
ДУН - Дружини Українських Націоналістів
ЗУНР - Західно-Українська Народна Республіка
ЗУЗ - Західно-Українські землі
МДБ - Міністерство Державної Безпеки
НКВС - Народний Комісаріат Внутрішніх Справ
НКДБ - Народний Комісаріат Державної Безпеки
НМ - Народна міліція
ОУН - Організація Українських Націоналістів
ОУН(б) - Організація Українських Націоналістів під проводом С Бандери
ОУН(м) - Організація Українських Націоналістів під проводом А Мельника
ПЗУЗ - Північно-Західні Українські землі
РП ОУН - Революційний Провід ОУН
СБ - Служба Безпеки
СРСР - Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС - охоронні відділи III рейху
СУЗ - Східно-Українські землі
ТВ - Тактичний відтинок
ЧА - Червона армія
УВО - Українська Військова Організація
УГА - Українська Галицька Армія
УНР - Українська Народна Республіка
УНРА - Українська Народна Революційна Армія
УНС - Українська Народна Самооборона
УНРА - Українська Національна Революційна Армія
УНВ - Українське Національне Відродження
УПА - Українська Повстанча Армія
УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССД - Українська Самостійна Соборна Держава

Науково - популярне видання

Бібліотека журналу «Однострій»
Серія «Українські військові формування XX століття.
Організація, уніформа, символіка»

Сергій Музичук, Ігор Марчук

Українська Повстанча Армія.

Редактор Сергій Музичук
Художній редактор Олег Тищенко
Технічний редактор Сергій Музичук
Художник Генадій Юр'єв
Комп'ютерний дизайн та верстка Сергій Музичук
Відповідальний за випуск Іван Жуковський

Підписано до друку 17 01 2006
Формат 64x90/4 Гарнітура Таймс Друк офсетний
Умовн друк арк 8 Облік -видавн арк 7.44 Зам №1771
Наклад 300 пр
Віддруковано з готових фотоформ
СПД Нестеров С Б
м Рівне вул Соборна 3 28
e-mail clg@rivne com

ЗМІСТ

ISBN 966-7643-71-9

"Українська Повстанча Армія" - це перше видання серії *"Українські військові формування XX століття: організація, уніформа, символіка"*. Поява книги стала можливою лише завдяки допомозі багатьох людей, не байдужих до військової історії нашої держави.

Запланована серія розповідатиме про історію створення, структуру, уніформу, відзнаки, нагороди та прапори національних військових формувань українців періоду Визвольних змагань (1918-1921), та Другої Світової війни (1939-1945).

Запрошуємо до співпраці всіх, хто може сприяти виходу у світ інших видань серії.

Готуються до друку книги:

"Українські Січові Стрільці. 1914-1921"
"Українська Галицька Армія. 1918-1921"
"Українські Легіони в іноземних арміях. 1939-1945"
"Дружини Українських Націоналістів. 1941-1943"
"Український Легіон Самооборони. 1943-1945"
"Українська Національна Армія. 1945"
"Українська допоміжна поліція. 1939-1944".

Координаційна рада серії буде щиро вдячна кожному, хто зможе підтримати матеріально наступні видання серії, посприяти надходженню цікавих архівних матеріалів, фото та документів, і, таким чином, прислужитися до розкриття багатьох "білих плям" нашої вітчизняної історії.

Просимо звертатися на ім'я С.Музичука за адресою:
33022, м.Рівне, а/с 154, або за телефоном 8-066-780-22-15

Музичук Сергій Миколайович

Головний редактор військово-історичного журналу "Однострій".

Народився у 1966 р. у м. Рівне. У 1992 р. закінчив Тернопільський державний медичний інститут. На протязі багатьох років займається дослідженнями питань уніформології. Предметом особливого наукового інтересу є українська уніформа та військова символіка XX ст. У 1998 р. заснував військово-історичний журнал "Однострій". Автор низки наукових статей з історії українських військових формувань та їх уніформи. Осавул УВК. У 2005 р. нагороджений Орденом "Хрест Українського Козацтва".

Марчук Ігор Володимирович

Заступник директора Рівненського краєзнавчого музею.

Народився у 1974 р. у м.Рівне. У 1996 р. закінчив історичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка. Протягом 1996-2002 рр. навчався в аспірантурі за спеціальністю "Джерелознавство, історіографія та допоміжні історичні дисципліни". Ще зі студентської лави захопився вивченням історії українського національно-визвольного руху на Волині у 40-50 рр. XX століття. Є автором понад 20-ти наукових статей з історії ОУН та УПА на Волині, співавтором книги "Гурби: квітень 1944-го". Від 2000 р. входить до складу редакції журналу "Однострій".

С.Музичук, І.Марчук

Українська Повстанча Армія

Книга у науково - популярній формі розповідає про передумови, історію створення, структуру, бойові дії, озброєння, уніформу, символіку та нагороди Української Повстанчої Армії - найвідомішої нерегулярної революційної формації XX століття, створеної у роки Другої Світової війни, яка вела збройну боротьбу за здобуття Незалежної Української Держави протягом 1940-х-1950-х рр.

Видання вирізняється історичною достовірністю, об'єктивністю підходу до описаних подій, новизною та повнотою залучених документів, містить кольорові ілюстрації, унікальні документи та фотографії, багато з яких публікуються вперше.

Також вперше серед багатьох існуючих видань, присвячених УПА, у книзі розглянуто питання уніформи та військової символіки УПА, що дає довідковий матеріал спеціалістам-історикам, мистецтвознавцям, сценографам, художникам-реставраторам, колекціонерам та членам військово-історичних клубів.

ISBN 966-7643-71-9

БІБЛІОТЕКА ЖУРНАЛУ ОДНОСТРІЙ